T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ'NIN GAZELLERİNDE ÂŞIĞA VE SEVGİLİYE AİT UNSURLAR

Sinem KARÇEBAŞI

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Mine YEŞİLOĞLU

EDİRNE 2010

ÖNSÖZ

Divân edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazelleri derin manaya sahip gazellerdir. Bu gazellerde Yahyâ'nın söyleyiş güzelliği dikkat çeker. Yahyâ şiirlerini sade, yalın bir İstanbul Türkçesiyle yazmıştır.

Divân şiirinde sevgilinin özellikleri içinde acı ve ıstırap verici olması en başta gelir. Istırap okları atar, kılıç çeker, zulmeder. Taş kalplidir. Sevgili, acımasız oluşunu aşkın gücünden alır. Âşık ise her zaman üzüntülüdür. Acı çekmektedir. Sevgiliden iyilik bekler. Sevgiliden gelecek en küçük bir lütufa dahi razıdır. Sevgisinde cömert, sevgilisine karşı daima sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Sevgili ise rakiplere yüz verir, onu ihmal eder. Şeyhülislâm'da âşık ve sevgili: gül ile bülbül, güneş ile cam, şem ile pervânedir.

Amacımız 17. yüzyılın büyük şairlerinden biri olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın şiirlerinde geçen sevgili ve aşığı tespit etmekti. Çalışmamız 2 bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde sevgili hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde sevgiliyle ilgili benzetme unsurlarının dışında sevgiliye ait güzellik unsurları ve bunlara ilişkin benzetmelere yer verildi. Çalışmamızın 2. bölümünde âşık hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde de âşığa ait benzetmeler dışında âşığa ait unsurlar ve bunlara ilişkin benzetmelere yer verildi.

Çalışmamda yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Mine YEŞİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Sinem KARÇEBAŞI

Haziran, 2010

Edirne

Hazırlayan: Sinem KARÇEBAŞI

Konu: Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar

ÖZET

Şeyhülislâm Yahyâ, güzel ve zarif gazelleriyle 17. yüzyıl Divân şiirine sanat havası katan en önemli şairlerden biridir. Şiirlerinde sade, yalın bir dil kullanmıştır. Tez konumuz "Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar"dır. Yapılan çalışma sonunda devrinin hemen bütün önde gelen şair ve yazarlarının saygısını, sevgisini kazanan; çağdaşı pek çok kişinin de övgüsüne mazhar olan Yahyâ'nın şiirlerinin engin bir manaya sahip olduğu görülüyor. Şeyhülislâm Yahyâ'da aşk, yeryüzünün en gizemli kelimelerindendir. Anlamı bilinemez, açıklanamaz. Şeyhülislâm Yahyâ, aşkla ilgili her türlü acı, sıkıntı, mutluluk, ilgi, yakarış gibi içli duyguları gazellerinde işleyerek âşığın ve sevgilinin tanımını en güzel şekilde yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, Âşık, Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel.

Author : Sinem KARÇEBAŞI

Subject : The Elements Related to Lover and Beloved One in the Ghazals of Şeyhülislâm Yahyâ.

ABSTRACT

Şeyhülislâm Yahyâ who gives artistry impetus to 17th century Divan poetry with his beautiful and elegant ghazals is one of the most important poets of his time. In his poems, he uses plain and simple kind of language.

The subject of thesis is "The Elements Related to Lover and Beloved One in the Ghazals of Şeyhülislâm Yahyâ". In this study, Yahya's poems which has the respect and love of almost all the leading poets and writers of his time and the praise of his contemporaries seem to have profound meaning. In Yahya's poems, the love is one of the most mystical words of the Earth. Its definition is unknowable and inexplicable. By operating all kinds of pain, distress, happiness, interest and intimate feelings about the love, Yahya defines the lover and the beloved one in the most beautiful way in his ghazals.

Key Words: Beloved, Lover, Şeyhülislâm Yahyâ, Ghazal.

Hazırlayan: Sinem KARÇEBAŞI

Konu: Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar

İÇİNDEKİLER:

Önsöz ……I

Özet ……..III

Abstract ……IV

İçindekiler……....V

Giriş ……VIII

Şeyhülislâm Yahyâ'nın Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ……..……IX

Bölüm I

1. Sevgili ……..……1

1. Umumi Olarak Sevgili ……1

2. Sevgili İle İlgili Benzetme Unsurları ……...2

a. Sâkî ..……..….2

b. Pâdişah, Şâh, Şeh, Sultan ……2

c. Âhû ……..…5

ç. Tezerv (Güvercin, Kumru) ……...……..6

d. Gül, Gonca-i Ra'na ……..……..6

e. Mâh, Meh, Meh-likâ ……..…….7

f. Âfitâb, Hurşîd, Hurşîd-i Sa'âdet, Mihr ……...8

g. Perî ……9

3. Sevgilide Güzellik Unsurları…….9

A. Saç ……..……9

B. Perçem (Kâkül) ……20

C. Kaş (Ebrû) ……22

Ç. Göz (Çeşm, Dide, Göz) ……..……23

D. Gamze (Yan Bakış) ……..……28

E. Kirpik ……..……32

F. Yüz ……..……34

G. Yanak (Hadd, İzâr, Ârız, Ruh) ……37

H. Hatt (Ayva Tüyleri) ……..……40

I. Ben (Hâl) ……..……45

İ. Ağız (Dehân, Fem) ……...……47

J. Dudak (Leb, La'l) ……..……49

K. Çene (Zenahdân) ……..52

L. Boy (Kadd, Kâmet) ……..……54

M. Diş (Dendan, Dûrr) ……..……59

4. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar ……..……..60

A. Buse …… ……...……60

B. Kûy (Köy, Mahalle) ……...……61

C. Eşik ve Ayağı Toprağı …… ……64

Ç. Söz ……..……65

Bölüm II

1. Âşık ……..……66

1. Umumi Olarak Âşık ……..……66

2. Âşık İle İlgili Benzetme Unsurları ……..……..……69

a. Andelîb, Bülbül, Hezâr, Hezârân, Tûti ……...……69

b. Tûtî ……...72

c. Sûdâ-ger ……...72

ç. Toprak ……..72

d. Gedâ ……73

e. Gerd ……..73

3. Âşığa Ait Unsurlar …… ……..……73

A. Gönül ……..73

B. Ten, Cism (Beden) …..……82

C. Cân ……..…….85

Ç. Ruh ……..…….86

D. Göz ……..…….87

E. Gözyaşı ……...…….88

F. Boy ……..……...…….89

G. Sîne ……90

Sonuç ……..94

Kaynakça ……...97

GİRİŞ

Tez çalışmamızın temelini oluşturan Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda âşık ve sevgiliye ait unsurlar konusuna geçmeden önce şairin hayatı ve edebi şahsiyeti hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir.

17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçen asırlardaki büyük hamle ve hakimiyet temposunu kaybetmeye başladığı asırdır. Gerçi imparatorluk, bu asırda (hâdiselere dışarıdan bakan gözlere; içeriden ve dışarıdan da) yine çok kuvvetli ve muhteşem görünmüştür. Fakat bu zâhirî bir azamettir ve geçen asırlarda atılan çok kuvvetli temellere, askerî ve medenî büyük zaferlere dayanmaktan doğan bir mâzî kuvveti içindedir. Aynı sebeplerle imparatorluk, bütün asır boyunca, heybetli manzarasından fazla bir şey kaybetmemiş ve zaman zaman da 17. yüzyıl ihtişâmını andıran hamle güçleri göstermiştir.[1]

Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısızlıkları dönemin zihniyetine yansımıştır. 17. yüzyılın uyumlu ortamından sonra meydana gelen olumsuz değişimler içeriğe değil, şekle; manaya değil, maddeye önem veren bir ortamı doğurmuş, bu da şiire yansımıştır. Padişahların sık sık değişmesi, tecrübesiz oluşları halkta güvensizlik yaratmıştır. Bu da karışıklıklara yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecine girdiği, siyasi ve sosyal bakımdan türlü sorunların yaşandığı 17. yüzyıl bilim, sanat ve edebiyatta çok verimli bir dönemdir. Edebiyatımız da bu yüzyılda hem nazım, hem de nesirde olgunlaşma dönemine girmiştir. Bu olgunlaşmanın sebepleri geçmiş yüzyıllardaki sanatçıların etkisi, bu dönemin padişahlarının şair olmaları ve bu padişahların edebiyat ve sanatla yakından ilgilenmeleridir.

---

[1] Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s. 651.

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ

HAYATI:

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, IV. Murat zamanının seçkin şahsiyetlerindendi. İrtikabın kanun gibi geçerli olduğu bir asırda uzak görüşlülüğü, hukuk ilmi, ilim adamlığı ve şairlik gibi kabiliyetlerinin yanında Yahyâ Efendi herkesin takdir ettiği nazik ve nezih bir insandı.[2]

Şeyhülislâm Yahyâ, güzel ve zarif gazelleriyle XVII. yüzyıl Divân şiirine sanat havası katan en önemli şairlerden biridir. Şeyhülislâm Yahyâ, İstanbul'da doğmuştur. (Doğum tarihi ile ilgili net bir yoktur.) Babası Ankaralı Bayramzâde Zekeriyyâ Efendidir. İlk tahsilini ailesinden görmüş ve devrin Abdülcebbârzâde Mehmet Efendi gibi büyük ilim adamlarından ders alarak yetişmiştir.[3] Seyit Mehmet Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında mülazemetini tamamlamıştır. İlk görevi Hoca Hayrettin medresesi müderrisliğidir. Babasıyla hacca giden şair dönüşte Atik Ali Paşa, Haseki Sultan, Sahn medreselerinden birinde, Şehzade ve Üsküdar Valide Sultan medreselerinde müderrislik yapmıştır. Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık yaptıktan sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ile görevlendirilmiştir. Oradan emekli olmuş Mihaliç ile Kirmastini kendisine arpalık olarak verilmiştir. Emeklilik dönemi fazla sürmeyen şair, II. Osman döneminde şeyhülislamlığa getirilmiş, Genç Osman'ın cenaze namazını bizzat kıldırmıştır. I. Mustafa, IV. Murad zamanında da görevine devam eden şair, IV. Murad'ın sevgi ve saygısını kazanmış; padişah, seferleri sırasında onun fikirlerinden yararlanmıştır; ancak Sultan İbrahim döneminde bu itibarını kaybeden şair, 1053/ 27 Şubat 1644'te İstanbul'da vefat etmiştir.[4]

---

[2] E.J.W. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.195.

[3] Nihad Sami Banarlı, a.g.e, s. 661.

[4] Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Ankara, 2001, s.13,14.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ:

Yahyâ Efendi sadece 17. yüzyılın değil, bütün klâsik edebiyatımızın en büyük şairlerinden kabul edilir. Gerek devrinde gerekse sonraki dönemlerde kaleme alınan kaynaklarda kendisinden daima hürmetle, övgüyle bahsedilen Yahyâ'nın asıl başarılı olduğu saha gazel sahasıdır.

Çocukluğundan itibaren sanatkâr bir ailenin oğlu olarak şiir ve sanat muhitinde yetişen şairin iyi bir sanat eğitimi aldığı, şiir tekniğini çok genç yaşta geliştirdiği ve genç yaşta şiirle uğraşıp şöhrete ulaştığı devrinin kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Devrinin hemen bütün önde gelen şair ve yazarlarının saygısını, sevgisini kazanan Yahyâ, çağdaşı pek çok kişinin de övgüsüne mazhar olmuştur. 17. yüzyılın olduğu kadar bütün yüzyılların en büyük kaside üstadı olarak kabul edilen Nef'î'nin Yahyâ'ya büyük saygısı vardır. Yazdıklarıyla herkesi yerin dibine geçiren şair Nef'î, Şeyhülislam Yahyâ'dan mana ve bilgi ülkesinin padişahı olarak bahsetmiştir. Yaşadığı dönemde Nef'î'nin dışında pek çok şair Yahyâ'ya karşı taşıdıkları takdir duygusunu ona kasideler sunarak göstermişlerdir. Nev'i-zâde Atayi, Sabrî, Cevrî, Nailî, Nergisî, Ramî, Rızâyî gibi şairler kendisine kasideler sunmuştur. Ziya Paşa ve Yahya Kemal gibi bazı şairler de eserlerinde ona karşı olan takdir hislerini ifade etmişlerdir.

Tezkiresini 1586 (994)' da tamamlayan Kınalızâde ondan övücü bir dikkatle bahseder ve eğer Yahyâ yaşarsa şöhreti tüm dünyada yankılanacaktır diye kehanette bulunur; buradan da anlaşıldığı gibi Yahyâ daha küçük yaşlardan sivrilmeye başlamış olmalıdır. Yahyâ'nın Osmanlı edebiyatı tarihinde bir şair olarak hayli önemli olması eserlerinin kalitesindeki yükseklikten değil -öyle olmasına rağmen- geçiş dönemine yol açan şairler grubunun lideri olmasındandır. Bir kurucu olarak, en azından bu grubun bir lideri olarak Yahyâ tabiatıyla Nef'î'den ve şiirdeki uygulaması olan aşırı İrânîleşmeden çok az etkilenmiştir. Bir elini Bâkî'ye uzatırken bir elini de Nedim'e uzatır. Üslubu Bâkî'nin eserleri üzerinde şekil kazanır, fakat konularını daha nesnel olarak ele alır ve nesnel tahlîle meyillidir; sık sık kendi tecrübeleriyle maddî meselelerden bahseder; teşbih ve mecazlarını sadece kendinden öncekilerin

eserlerinde okuduğu şeylerden değil, kendi gördüğü ve tecrübe ettiği şeylerden çıkarır.[5]

Yahyâ bir gazel şairidir. O şiirlerinde genellikle rindane ve âşıkane konulara yer vermiştir. Zevk ve eğlenceyi kalenderane bir üslupla şiire yansıtmış; gam, keder ve sıkıntıya mümkün olduğunca yer vermemiştir. Şairin dünya malı, mülkü ve makamında gözü yoktur. Yahyâ'nın gazellerinde işlenen aşk beşeri, maddî aşktır. İlahi aşka fazla yer vermemiştir. Şiirlerinde tasavvufî unsurlardan yeri geldikçe faydalanmıştır. Fakat onda tasavvuf esas değildir. Tasavvufî anlatımın en yoğun olduğu manzumesi Sâki-nâmesidir. Dinî konulara çok az yer vermiştir. Uzun yıllar şeyhülislamlık yapmış birisi olarak devamlı aşktan, şaraptan, sakiden, meyhaneden söz edecek kadar da hür düşünceli, hoşgörülü birisidir. Başkalarının ne düşüneceğinin hesaba katmadan içinden geldiği gibi bütün samimiyetle coşkusunu, heyecanını, hayallerini mısralarına yansıtmıştır. Bu hususta tenkide de maruz kalmış, fakat bundan etkilenmemiş, hissettiği gibi söylemeye devam etmiştir. [6]

Şeyhülislâm olmasına karşın şaraptan, meyhaneden sıkça söz açması tutucu çevrelerce hoş karşılanmamış hatta küfürle suçlanmıştır. Yahyâ ise şiirlerinde her zaman, riyakâr din adamlarına karşı meyhanenin hoşgörüsüne sığınmayı, alçakgönüllüğü, içtenliği, gerçek rind doğruluğunu savunmuştur.[7]

Yahyâ sanatlara fazla düşkün değildir. Baki'de dikkati çekecek kadar yoğun olan sanat gösterme titizliği onda yoktur. Kelime oyunlarına, tekellüflü anlatıma rağbet etmez. İçinden geldiği gibi samimi bir anlatımla fikirlerini ortaya koyar. Bundan dolayı da şiirlerinde fazla anlam derinliği yoktur. İfade etmek istediği duygular rahatlıkla anlaşılır.

Yahyâ şiirlerinde mahallî unsurlara da yer vermeyi ihmal etmemiştir. Yahyâ'nın şiirlerindeki teknik mükemmellik, aruzu kullanımındaki rahatlık, tabiilik hemen kendini hissettirir. Çok sade bir Türkçe ile yazdığı halde vezin kusurlarına

---

[5] E.J.W. Gibb, a.g.e, s.197.

[6] Hasan Kavruk, a.g.e, 2001, s.22-27

[7] Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi- Metinler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.187

rastlanmaz. Son derece akıcı, şuh, coşkulu, lirik bir anlatıma sahiptir. Genellikle tam kafiye, nadiren de yarım kafiyeyi kullanan şair, şiirlerinde bu yolla ahengi çok rahat sağlamıştır. Şiirlerinde sade, yalın bir dil kullanmıştır. Yabancı kelimelerden ziyade konuşulan İstanbul Türkçesini kullanan şair Arapça, Farsça tamlamalara fazla yer vermemiş, bunun yanında Türkçe deyimlere ve atasözlerine bolca yer vererek, şiirin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır.[8]

ESERLERİ:

1. Divân: En önemli eseridir. 17. yüzyıl Türk dünyasının duygu ve düşüncelerini aksettirir. Divânın sadece İstanbul kütüphanelerinde 26 yazma nüshası bulunmaktadır. Divan; 1 na't, Sultan Osman ve Hace Efendilere birer medhiye, 1 Sakiname, Sultan IV. Murad'ın şehzadesi adına 1 medhiye, Sultan IV. Murad adına yazılmış iki kaside, Sultan Murad'ın bir gazeline tahmis, 450 gazel, 16 tarih, 11 kıt'a, 4 ruba'i, 16 nazm ve 64 beyitten ibarettir.

2. Ferâiz Manzumesi Şerhi: Muhsin-i Kayserî'nin Câmi'ü'd-dürer adlı Ferâiz Manzumesi'ni şerh etmiştir.

3. Kaside-i Bürde Tahmisi: Hz. Muhammed'i övgü niteliğinde yazılmış meşhur Arapça kasidenin yine Arapça tahmisidir.

4. Nigaristan Çevirisi: 16. yüzyıl tarihçi ve şairlerinden Şeyhülislâm Kemal Paşazâde'nin, Sâdi'nin Gülistân'ına nazire olarak yazdığı Farsça Nigaristan adlı eserini Yahyâ Efendi Türkçeye tercüme etmiştir.

5. Fetâva-yı Yahyâ: Şeyhülislâmlığı boyunca verdiği fetvalar Şeyhülislâm Bursalı Mehmet Efendi tarafından toplanarak bu adla bir araya getirilmiştir.

[8] Hasan Kavruk, a.g.e, s.22-27

1. BÖLÜM

1. SEVGİLİ

1. Umumi Olarak Sevgili

Sevgili divân şiirinin başkarakteridir. Sevgili mefhumuna, divanın içinde çeşitli isimlerle rastlamaktayız: can, canan, yar, sultan, şah, şeh, mah, afitab, şuh, meh-pare, dilber, dilara vs. Ancak bu kelimelerin bazıları sıfat olarak da kullanılmıştır. Sevgiliye bu sözlerle hitap edilmektedir. Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ıstırap verici olması en başta gelir. Istırap okları atar, kılıç çeker, zulmeder. Şair, bu hışım oklarının bir gün ayı bile nişan alabileceğini belirtir. Bu yüzden aya seslenir. Sevgilinin hışmına hedef olursun, gökyüzündeki güzelliğe gururlanıp göğsünü gere gere oturma diye seslenir:

Nişân-ı tîr-i hışm-i yâr olursuñ ey ḳamer bir gün
Felekde ḥüsnüñe maġrûr olup göğsüñ ‘aceb gerdiñ
G(200-3)

Sevgiliye kimse hesap soramaz. Taş kalplidir. Hiçbir söz ona tesir etmez. Âşığa yar olmaz. Söz verir, tutmaz. Âşığın ağlamasına üzülmez; hatta bundan zevk duyar. Âşık da halinden memnundur. Şikayetçi değildir. Sevgili zaman zaman dönek ve yalancı da olabilir. Rakiplere iltifat göstererek, fitneler koparark kıskançlığa sebep olabilir. Sevgili acımasız oluşunu aşkın gücünden alır. Aşk cazibesinin kuvveti ona yardımcı olunca sevgilinin zahmet vermekte işi kolaylaşır:

Degme söz te’sir itmez saht-dildür dil-rübâ
Degme bir şemşîr ḳılmaz seng-i hârâyı şikest
G(28-2)

Ḳuvvet-i câẕibe-i ‘aşḳ ider kârı hemân
Yâr tîr atmada bâzûsına zaḥmet mi virür
G(107-3)

2. Sevgili İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Sâkî:

Sâkî içki sunan güzeldir. Meclise neşe ve zevki sâkî verir. Sevgili sâkîye benzetilir. Divân şiirinde olduğu gibi şairin divânında da sâkî, mest sözcüğü ile birlikte kullanılır. Âşık içkiden değil sâkînin güzelliğinden mest olmaktadır. Bir beyitte şair, sâkî sakiden kadehi kendisine şöyle sunmasını ister:

Ṣun sâġarı ṣâkî baña mestâne disünler
Uṣlanmadı gitdi gör o dîvâne disünler
G(92-1)

b. Pâdişah, Şâh, Şeh, Sultan:

Sevgili için şeh-i âlî-himem, sultan-ı ‘âlî-şân, şeh-i kişver, şeh-i âlem, pâdişâh-ı bî- niyâz gibi sözler kullanılır. Sevgili padişahtır. Padişahın kulları, ülkesi vardır. Ülke açmak, ülke yıkmak onun işidir. Şair bunu bilmekle birlikte, Şahım Yahyâ’nın kalbini kırma diye yalvarır:

Delme bağrın bir bulunmaz gevher-i nâ-yâbdur
İtme bilmezlikle şâhum ḳalb-i Yaḥyâ’yı şikest
G(28-5)

Âşığın gönlünü yapmak da yıkmak da gönül memleketinin padişahının elindedir. Âşığı murada erdirecek tek kişi o padişaha benzeyen güzel sevgilidir:

Gönlümi yapmaḳ da yıḳmaḳ da elüñde dostum
Olur elbette ne eylerse şeh-i kişver murâd
G(42-3)

Padişahlar ata binmek için kırmızı renkli giysiler giyerlermiş. Sevgili padişah olmuş, ata binmiş ve kırmızı renkli elbiseler giymiş olarak tasavvur edilir:

Câme-i gül-gûnla olmış o şeh eşheb-süvâr
Ṣan nesîm-i ṣubḥ ile gül-berg-i ra‘nâdur gider
(79-3)

Padişahların tören günlerinde kırmızı elbiseler giymesi adettendir. Sevgili padişah benzetmesinde padişah kırmızı elbiseler içinde ele alınır. O, dünyanın padişahı, bugün kimlerinin kanına girmiştir? Giydiği elbise öfkesinden baştan ayağa kırmızı olmuştur:

Ol şeh-i ‘âlem kimüñ ḳanına girmişdür bu gün
Hışmnâk olmış ser-â-pâ giydügi esvâb sürh
G(40-2)

Sevgili padişahtır. Onun ayak bastığı yerler, cennetin bahçesi gibi olur:

Behiştüñ ḳıt’ası dirdüm velî reşk-i behişt olmuş
Ḳudûm-ı pâdişâh ile bu nüzhetgâh-ı bî-hemtâ
G(15-2)

Sevgili padişah gibi cömerttir. Hediyeler sunar. Sevgili padişaha benzetilirken padişahların hediye verdikleri zamanlarda altın tepsiler içinde sunulan hediyeler, tabiat tasviri ile birleştirilerek verilir:

Zer tepsiler atılmada meydân-ı çemende
Hengâm-ı ‘aṭâ sûr-ı şeh-i ‘âlemiyândur
G(83-3)

Ayrıca padişahın tumarı da anılır. Padişah gibi olan sevgiliye can, gönül tumarını sunmaya ne olacak ki? Padişahlara hep tumar sunulur:

Saña ṭûmâr-ı dil ü cânı ṣunarsam nola kim
Pâdişâh olana elbette ṣunarlar kâgaz
G(44-2)

O padişaha benzeyen sevgili, bela veren bir sevgilidir. Rakibin yanında nazlı nazlı yürür:

Ol şâhı âh u nâde yürütmez belâ budur
Varur raḳîb yanına idlâl ider yürür
G(68-4)

O güzel padişaha benzeyen sevgili söz verip de tutmayan bir güzeldir. Şairin bulunduğu yere doğru yürüyeceğine söz verse de tutmaz:

‘Ahd eylemişdi gelmege eglendi gelmedi
Ol şâh-ı ḥüsn gelmede ihmâl ider yürür
G(68-3)

Sevgili yüksek himmetli ve ulu bir padişahtır. Şanlı ve şerefli padişahlar gibi mutlu olmaya layıktır:

Şânına lâyıḳ sa‘âdetlerle olsun kâmkâr
Bir şeh-i ‘âlî-himem sulṭân-ı ‘âlî-şândur

G(53-6)

Padişahtan gelen nimetlere bütün dünya susuzdur:

İşiginde mâh-ı nev de feyż umar gördüm bu şeb
Ḥâṣılı ol şâhuñ iḥsânına dünya teşne-leb

G(20-3)

Padişaha benzeyen sevgilinin lutuf sofrasına düşmanları kanmışken, dostları hala susuzdur:

Bu ne istiġnâ olur ey pâdişâh-ı bî-niyâz
Ḫân-ı iḥsâna ‘adû ḳanmış eḥibbâ teşne-leb

G(20-4)

c. Âhû (Ceylan):

Güzel gözlü ve ürkek olduğu için sevgilinin benzetme unsuru olur. Gözlerinin iri ve siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır. Âhûnun en yaygın kullanımlarından biri kokusu nedeniyledir. Sevgilinin saçı misk kokar. Daha çok Hıtâ, Çin ve zülf gibi kelimelerle kullanılır. Âhû avlanan bir hayvan olduğu için dâm, vahşi gibi sözcüklerle birlikte kullanılır:

Ṣayd içün pâyına düşmekden olur mı fâriġ
Bir nigâhını ġanîmet bilen ol âhûnuñ

G(206-2)

ç. Tezerv (Güvercin, Kumru):

Sevgili hoş yürüyüşlü bir güvercine benzetilir:

Ol tezerv-i hoş-hırâmı pâk ṭutmış avlamış
Var mıdur Yaḥyâ gibi ‘uşşâḳ içinde pâk-bâz
G(145-5)

d. Gül, Gonca-i Ra’nâ:

Divân şiirinde sevgili güldür. Açıldığında etrafına neşe saçar; çünkü o açıldığında bahar gelmiştir. Sevgili, güzel bir güldür, gonca-i ra’nâdır. Gonca-i ra’na iki renkli bir güldür. Şair o iki renkli gül gibi güzel taze bir sevgili görmediğini söyler. Gonca-i ra’nâyı sevgiliden üstün tutar:

Yâre Yaḥyâ gül disem gülmez açılmaz bir zamân
Görmedüm ol ġonce-i ra‘nâ gibi maḥbûb-ı ter
G(71-5)

Âşığın tek isteği gonca-i ra’nâdır. Çünkü gonca-i ra’nânın renkleri sarı ve kırmızıdır. Sarı ve kırmızı âşıklığın nişanıdır. Âşık için gül bahçesinin gülü de çok güzeldir; ama sevgili gül bahçesinin en güzel goncasından daha güzeldir. Gönül ehlinin isteği de gonca-i ranâ olan güzeldir:

Gülşenüñ ġoncesi de gerçi güzeldür ammâ
Ehl-i dil istedigi ġonce-i ra‘nâsın sen
G(295-3)

e. Mâh, Meh, Meh-likâ:

Ay bir ışık kaynağıdır. Işığı ise güneş gibi ateş değil, nurdur. O nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nurlu yüzüyle ay sevgiliden başkası değildir. Ona kimsenin eli değmemiş, kimse yanına yaklaşmamıştır. Her gece görünmez, bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yükseklerdedir. Bütün bunlar sevgilinin özellikleridir. Tüm benzetmelerde sevgilinin yüzü aydan daha üstün, güzel ve parlaktır. Yine ay ve yıldızlar, padişah ile askerinden nişandır. Yıldızlar ayın gözyaşları gibidir. Ayın yüzündeki karanlıklar, sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Güneş göklerin sultanı, ay ise onun veziridir.

Müdâm ol mehi gör ṭatlu dil virür ġayre
Baña gelince dehânı ‘itâb ile açılur
G(125-4)

Ey ay yüzlü, seni başkalarından ayırdılar. Bir hile ile kafirlerin askerlerini bozdular:

Aġyârdan ayırdılar ey meh-liḳâ seni
Bir ḥile ile leşker-i küffârı bozdılar
G(75-2)

Halk arasında ay taşlama vardır. Ay görünmediği zamanlarda kötü ruhlar onu bağladığı düşüncesiyle insanlar ayı taşlarlar veya teneke çalarlar. Bu beyitte de bu hadise anılır. Şair, sevgili acımasız olduğu için o aya taşlamayı bırak. Bir gün ona aşk tesiri yumuşaklık, merhamet verecektir, der:

Yaḥyâ o mâha ṭâ‘nı ḳo nâ-mihribân diyü
Te’sîr-i ‘aşḳ bir gün anı mihribân ider
G(61-5)

f. Âfitâb, Hurşîd, Hurşîd-i Sa'âdet, Mihr :

Divân şiirinde ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınır. Hem benzeyen hem de kendisine benzetilen durumundadır. Onun inkarı ve gizlenmesi mümkün olmadığı için "Gün gibi âşikâr" deyimi yaygındır. Yüzüne bakılamayışı ve gözleri yaşartması da sanatlara yol açar. O sultana benzer. Güneş sultandır. Gök cisimlerinin sultanıdır. Sultan bazen sevgili bazen devrin sultanıdır. Bazen de bu divanda olduğu gibi şairin şeyhidir. Işıklarının bolca olması nedeniyle cömertlik sembolüdür. Güneşin ışığı, âşığın camdan canına tesir eder:

Pür gôrince sâġarı ṭoldı derûnum şevḳ ile
Câmdan tâ cânâ te'sîr itdi tâb-i âftâb
G(19-2)

Güneşin gökyüzünde doğması kürsüye çıkmak olarak görülür:

Kürsîye çıḳup meclise envârını yaydı
Şeyhüm o gözüm nûrı o hurşid-i sa'âdet
G(22-2)

Güneş ve ayın sığınağı aşkın gölgeliğidir. Burada güneş ve ayın aşk ile döndükleri tasavvufi inanışla verilir:

Penâh olursa nola mihr ü mâha sâye-i 'aşḳ
Bülend mertebedür mihrüñ ile pâye-i 'aşḳ
G(182-1)

Sevgili aydır. Ayın sevgi ile aydınlanması şair tarafından şöyle dile getirilmiştir:

Vir ḳalbe cilâ mühre-i mihriyle o mâhuñ
Mir'ât-i dil-i pâküñi âyîne-i zât it
G(24-3)

g. Peri:

Sevgili peridir. Peri gibi güzeldir. Periler bir görünür bir görünmezler. Çok güzel oldukları söylenir. Göründüğü kişileri kendine deli divane eder. Deli ile birlikte iblis, dev gibi unsurlar da anılır. Bu beyitte peri gibi güzel sevgili bulunduğu yerden öfkeyle rakibe söz atar. Sanki melek şeytana gökten ateşli taş atar:

Söz atar hışmı ile kûyundan raḳîbe ol perî
Yâ melek iblise gökden âteş-i sûzân atar
G(56-2)

Sevgili periye, rakip deve benzetilirken, rakibin adam bile olamayacağı anlatılır:

Raḳib-i dîvi âdem mi ṣanur ki ol perî bilsem
Anuñ gibi le'îme bunca iḥsân eyleyüp neyler
G(130-4)

3. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

A. SAÇ (Gîsu, Zülf)

1. Umumi Olarak Saç:

Divân şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Gîsu ve zülf adlarıyla karşımıza çıkan saç ile pek çok teşbih ve mecaz yapılmaktadır. Dağınıklığı, karışıklığı, örülmüşlüğü, iki belikliği, düzlüğü, uzunluğu, siyah rengi ve kokusu

bakımından birçok beyite anlam katar. Bazen yüz ve yanak, saçın renk bakımından tasavvurlara konu olduğu zamanlarda bir tezat unsuru olarak birlikte kullanılır, bazen de beraber bir hayalin kurulmasına yardımcı olurlar.

Divân şiirinde olduğu gibi şairin şiirlerinde de sevgilinin saçları siyahtır. Gece- gündüz hayallerinde anılır. Perişandır, büklüm büklümdür. İki beliği ile büyücü gibidirler. Saçlar gönülleri esir alır:

Ruh-ı yâri esîr-i zülf olan dil-besteler gözler
Gice bî-hâb olup bîmâr olan dâ'im seḥer gözler
G(121-1)

Sevgilinin ayva tüyleri hadise benzetilirken, saçlar bir kıssa, hikaye olur. Şair, saçlar ile ilgili hikayenin tamamlanamayacak kadar uzun olabileceğini anlatmak istemiş:

Nihâyet bulmaz ol yâr-i güzînüñ ḥüsni evṣâfı
Ḥadîs-i haṭṭı bitse ḳıṣṣa-i zülfi tamâm olmaz
G(140-4)

Divanda sevgilinin saçı siyahtır. Saç siyah renkli olarak geçer. Gece gündüz hayalleri içinde yer alır:

Zülf-i siyeh-i yâr nice hâm-be-ham olmaz
Ṭolaşmaya bir nice göñül aña dem olmaz
G(139-1)

Sevgilinin siyah saçlarında binlerce kıvrım vardır, bu kıvrımların uçları çengel gibidir ve sürekli âşığı kendine doğru çeker:

Zülf-i siyâh-ı yârde var ṣad-hezâr çîn
El çek ṭolaşmadan aña Yaḥyâ ḥaṭâsı çoḳ
G(174-5)

Sevgi sahiplerinin gönülleri, hep sevgi çengelinde büklüm büklüm saçlara çekildi:

Ey zülf-i ḥam-ender-ḥam-ı ḳullâb-ı maḥabbet
Hep saña çekildi dil-i erbâb-ı mahabbet
G(30-1)

Lale dahi, sevgilinin saçlarına özenir:

Lâleyi ḥayli perîşân-ḥâl gördüm bâġda
Eylemiş sevdâ-yı zülfüñ anı muḥtellü'd-dimâġ
G(170-4)

Sevgilinin saçları âşığı kendine bağlayıp ona acı çektirse de âşık halinden memnundur. Şikayet etmez:

Ser-i zülfüñde dilüñ nâle-i şeb-gîri nedür
Bu belâdan nice cân ḳurtara tedbîri nedür
G(69-1)

2. Saç İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Şekil yönünden:

Sevgilinin saçları dağınıktır. Kıvrım kıvrımdır. Saçlar taranınca kıvrımlık, dağınıklık düzelir. Saçların her kıvrımında, ucunda bir gönül vardır. Taranınca gönüller gider. Gönül yersiz yurtsuz kalır. Gönül, saçlarının büklümlerini dünyalara değişmez ama bazen, tarak o çaresize dünyayı dar eder:

Dil hâm-ı zülfin cihâna virmez ammâ gâh olur
Şâne ol bî-çâreye dünyâyı teng ü târ ider
G(103-4)

Saçların kıvrımlı büklümüne, hayal kılı sığmayacaktır:

Künc-i çîn-i zülfi kim ṣıġmaz aña mûy-ı hayâl
Dil gibi bir bî-vücûduñ pehn-i nüzhetgâhıdur
G(81-2)

Rüzgar, saç ile oynayınca gönül dağılır:

Bâd taḥrîk ideli zülfüñ perîşândur gönül
Ol perîşânı ele al pâdişâhum eyle cem‘
G(169-2)

İki belikli saç, cadı gibi büyü yapmıştır:

Gîsûlaruñ dil almaġa tedbir itdiler
İki belükle ‘âlemi teshîr itdiler
G(65-1)

Saçlar iki kattır, iki kıvrımdır. Saçlar, yüze dökülünce Ka'be'nin satırları gibi düşünürüz, O kıvrımlı saça yüz süreriz:

Dökülse rûyına estâr-ı Ka'be ẓann iderüz
Tevâzu'yile o zülf-i dü-tâya yüz sürerüz
G(136-4)

Sevgilinin aşkı, âşığın gönlüne saçınla kaşlarını hayal ettirir. Aşk pehlivandır, saçlar terazi, kaşlar da can-bazdır, terazinin iki kefesidir:

İtdürür 'aşḳuñ dile zülfüñle ebrûñı hayâl
Pehlevândur kim terâzû ile cân-bâz ögredür
G(94-4)

aa. Zencir, Silsile, Kayd:

Bakımlı, uzun ve örgülü saç, şekil bakımından zincire benzer. Bu tasavvura neden, sevgiliyi yakalama ve kendisine bağlama özelliğindendir.

Sevgilinin saçları zincirdir. Zincir yanında esir olmak ve bî-kayd (özgür) sözcükleri kullanılmıştır:

Her saçı zincîre lâzım mı esîr olmaḳ saña
Ey gönül bir iki gün 'âlemde bî-ḳaydâne gez
G(135-4)

O iki saç sebepsiz biçimde gönlün ayaklarını bağlayıp bir günahsızı zincire bağladılar:

Ol iki zülf ayaḳ ṭolayup bî-sebeb dile

Bir bî-günâhı beste-i zincîr itdiler

G(65-4)

Saç zincir ilişkisinde bağlamak, bağ (kayıd) kullanır. Sevgilinin zincire benzeyen saçları âşığı oyalamaktadır:

Egleyen zencîr-i zülfüñle ruḫuñ gülzârıdur

Yoḫsa ṭutmazdı dil-i şeydâyı degme bâġlar

G(106-3)

Saçlar, zincir gibi bağlayıcıdır. Buna rağmen âşık o bağdan kurtulsun istemez. Zaman zaman bu kayıdda sıkıntıdadır. Saçlarının kaydında bahçeyi ve baharı istemeyecek kadar kendinden geçmiştir. Gül bahçesinde dolaşırken özgür bir gönül ister:

Zülfi ḳaydında olan bâġ u bahârı neyler

Seyr-i gülzârda bir ḫâṭır-ı âzâd ister

G(85-2)

bb. Tuzak (Dam):

Sevgilinin saçları âşığı avlaması bakımından tuzak olarak düşünülür. Gönül kuşunu avlayacak saç gibi bir tuzak yoktur:

Degme bir aġla olmaya göñül mürġi şikâr

Anı ṣayda ḳara zülfüñ gibi bir dâm olmaz

G(137-2)

Siyah saçlar âşıkları yakalayacak tuzaktır:

Zülf-i siyehüñ dâm-ı giriftârî-i ‘uşşâḳ
Bîmâr gözüñ derd-i derûn-ı żu‘afâdur

G(78-3)

cc. Örtü (Nikâb):

Saçın yüzüne örtü olursa gündüzüm gece olur, iyilik yapıp örtünü kaldırırsan gecem gündüz olur:

Şâm olur rûzum ruhına zülfin eylerse niḳâb
Luṭf idüp refʿ-i niḳâb eylerse şâmum rûz olur

G(133-3)

çç. Âşiyân:

Saç, âşığın yuvasıdır. Sevgilinin saçı âşığın gönlünü dağıtır. Gönül kararsız kalır. Bu beyitte saç bülbülün yuvasını bozmuştur:

Zülfin ṭaġıtdı yâr göñül oldı bî-ḳarâr
Ṣan âşiyân-ı bülbül-i gülzârı bozdılar

G(75-3)

Kıvrım kıvrım saçlar, gönül kuşunun yuvasına benzetilmiştir, âşığın neşesi bu yuvaya sahip olmasındandır:

Zülfinde cây-ı dil olan ol zülf-i ham-be-ham
Bir âşiyânedür k’ola âbâd-ı ‘andelîb

G(17-4)

dd. Sünbül, Tag (Dağ):

Divân şiirinde en çok kullanılan çiçek adlarındandır. Şekli ve kokusuyla sevgilinin saçlarına benzetilir.

Saç sünbül ilişkisinde saçlara, çiçek yerleştirme geleneğine işaret edilir. Üstelik saç baştadır. Sünbül başta taşınır. Şair, saçlar sevgilinin başına sultan olduğu için onun adını sünbül koydular der:

Zülf kim başına sulṭân idi pâ-mâlüñ olup
Saña ḳul eylediler adını sünbül ḳodılar
G(98-2)

Saçlar dağdır. Yüzün süsüdür:

Ṭaġıdur dil-dâr zülfin zînet-i ruḥsâr ider
Gülsitânın bâġbân-ı ḥüsn sünbülzâr ider
G(103-1)

b. Koku yönünden:

Koku unsurunun söz konusu edildiği durumlarda ilgi kurulan çiçeklerle birlikte anılır. Misk ve anber dahi sevgilinin saçları kadar güzel kokamaz. Bu koku o kadar çekici bir kokudur ki âşığı perişan eder. Saçlarının kokusunun haberini Çin ve Maçin'e iletmişler:

İletmişler peyâm-ı bûy-ı zülfüñ Çîn ü Mâçîne
Bahâr-ı ḫaṭṭın evsâfını Hindüstân'a yazmışlar
G(129-2)

aa. Anber:

Hint denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Anber bir ur olup balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sahile vurmuş olarak bulunur. Divan şairleri anberden kokusu ve rengi münasebetiyle söz ederler. Sevgilinin saçı daima misk ve anber kokar.

Anber ve saç ilişkisinde Çin ülkesi, kervan gibi unsurlar beraber anılır. Eskiden kervanlarla kokular taşınırmış. Çin kervanına gerek yoktur. Sevgilinin anber saçan, müşk yağdıran saçlarının kokusu aleme yayılmıştır:

Kârbân-ı Çine ḥâcet yoḳ yayıldı ‘âleme
Bûy-ı zülf-i müşkbâr-ı ‘anber-efşânuñ senüñ

G(198-3)

Gönlündeki (siyah) gizli günah, anber kokulu saçlarına düşmüştür. Misk kokulu beninin hayaliyle bir sevdaya düşmüştür:

Süveydâ-yı dil ol gîsû-yı ‘anber-sâya düşmişdür
Hayâl-i hâl-i müşkînüñle bir sevdâya düşmişdür

G(124-1)

bb. Misk:

Misk, Hıta ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Buna nafe de denir. Erkek ceylanlarda bulunan bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz haldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş.

Divan şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları vs. miske benzer. Çin miskin çıktığı yeri, ahu da misk keçisini bildirir. Makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenememesi, her yeri kaplaması, elde edilişi vs. birçok yönlerden ele alınır. Özellikle sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar gibidir. Sevgili ölürse onun mezarında biten otlar misk kokulu saç gibi kokar.

Gönül nereye giderse gitsin müşk kokulu saçlarından ayrılmaz:

Ḳanda gitseñ zülf-i müşkînüñden ayrılmaz göñül
Kâr u bârın bağlamış ḥâżır müheyyâdur gider

G(79-2)

cc. Semensa:

Divan edebiyatında daha çok koku nedeniyle anılan bir çiçektir. Semen gibi saçlar, buluttan nem kapıp açılır:

Ey göñül ağlama gül sünbül-i hoş-bûyından
Ebrden nem ḳapar ol zülf-i semensâ ter olur

G(76-2)

Gönül canı semen gibi saçların kıvrımlarına çekip sırrını söyletmek ister:

Cânı dil ol ham-ı gîsû-yı semensâya çeker
Râzını söylemek ister anı tenhâya çeker

G(74-1)

çç. Sünbül:

Divan şiirinde saç sünbül ilişkisi sadece şekil yönünden değil, koku bakımından da ilişkilendirilmiştir. Sünbül güzel kokan bir çiçektir. Sevgilinin saçları da sünbül gibi güzel kokar. Hatta sünbülün bu kadar güzel kokmasının sebebi, sevgilinin saçlarının kokusundan pay almasıdır:

Şemîm-i çîn-i zülfinden o yârüñ ḥişşe-dâr olmuş
Ṣabânuñ luṭfını her cânibe neşr itmede sünbül
G(213-4)

Sünbül koku olarak pazarda satılmaktadır. Şair bir beyitinde Çin'den alınan bir haracın bile sevgilinin saçının bir teline denk olamayacağını anlatmış:

Çîn harâcı zülfinüñ bir târına olmaz bahâ
Müşterî olur dil-i şeydâ anı sünbül ṣanur
G(67-3)

Bahçenin kokulu sünbülünün açılmaya başladığı zaman, sevgilinin saçını dağıtmasına benzetilebilir. Şair diyor ki, ne zaman bağın kokulu sünbülü açılmaya başlasa gönül alan bir sevgili saçını çözer sanırım:

Bâġuñ muṭarrâ sünbülî başlar açılmaġa ḳaçan
Gördükçe anı ṣanurum bir dil-rübâ zülfin çözer
G(49-4)

c. Renk yönünden:

Sevgilinin saçları siyahtır. Bu siyahlık nedeniyle gece ile birlikte ele anılır. Saçlar, gece gibi siyah ve uzundur:

Benüm ṣabrum gibi kûtâhdur vaṣluñ güni mâhum
Şeb-i hicrüñ senüñ zülf-i siyâhuñ gibi mümteddür
G(119-3)

Sevgilinin saçı gecedir. Gönül sevgilinin saçlarındadır, oradan gitmek istemez. Gecenin mutluğunu duyanın geceden gitmek istememesi gibi:

Ḳalur gider bu göñül zülf-i yârdan gelmez
Ṣafâ-yı şâmı ṭuyan ol diyârdan gelmez
G(144-1)

B. PERÇEM (Kâkül)

1. Umumi Olarak Perçem:

Kâkül alnın üzerine düşmüş, kıvrımlı saçtır. Divân şiirinde teşbih ve mecazlara konu oluşu saçtan pek de farklı değildir. Kâkül can ve gönlün toplanmak, bulunmak ve salınmak istediği bir yerdir. Kıvrım kıvrımdır ve uçları da eğridir. Şair, sevgilinin yüzünü güllerle döşemiştir. Yüz gül bahçesi gibidir. Şair, gül bahçesinde kakülü bulmanın zorluğuna değinmiştir. Gül bahçesinin fidanını taze güllerle donanmış görüp o yanağı kakül sanıp yönelir:

Tâze güllerle görüp Yaḥyâ nihâl-i gülşeni
Meyl ider bî-ihtiyâr ol ‘ârıżı kâkül ṣanur
G(67-5)

Siyah saçların arzusunu her yerde gördüler:

Gördiler zülf-i siyâhuñ hevesin her yerde
Dil-rübâlar da o sevdâ ile kâkül ḳodılar
G(98-3)

2. Perçem İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Rismân:

Âşığın çılgın gönlünün işi sevgilinin kakülleri iledir. Sevgilide perçemler hem yüzünün üstünde hem de kıvrım kıvrım olduğu için ulaşılması zordur. Âşık perçemlere ulaşabilmek için halat kurmak zorunda kalır:

Kâkül-i yâr iledür kârı dil-i şeydânuñ
Rîsmânın ḳurar üstâd-ı resen-bâz bülend
G(41-2)

b. Emvâc-ı Belâ:

Emvâc-ı belâ, bela dalgalarıdır. Sevgilinin büklüm büklüm perçemleri de bela dalgalarına benzer:

Ebrû vü müjeñ tîg-i cefâ tîr-i ḳażâdur
Ol kâkül-i pür-çîn ise emvâc-ı belâdur
G(78-1)

c. Sünbül:

Eskiden destârların, sarıkların ucunda sünbüller taşınırmış. Sünbül kakül ilişkisinde ele alınır. Perçemler, şekil itibariyle sünbüle benzetilebilir, baştaki sarığın ucundan, kenarından görülen kıvrımlar kaküldür:

Gûşe-i destârda sünbül görüp meftûn olur
Dil anı ṭarf-ı külâhından çıḳan kâkül ṣanur
G(67-2)

C. KAŞ (Ebrû)

1. Umumi Olarak Kaş:

Kaş; rengi, şekli ve çift oluşu nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Göz, kirpik ve yanakla ilgili çeşitli tasavvurlarda yer alır. Fitne konusunda onlarla ortak olmuştur. Kaş hiçbir zaman doğru olmamıştır. Sevgilinin özellikleri kaşlarda da görülür. Sevgilinin saçına da eğilip onu fitneye teşvik eder. Kaş çatmak, ebrularına çin salmak tabirleri öfke, kızgınlık, dargınlık, hoşnutsuzluk ifade eder. Kaş çatmak, naz etmek manasına da gelebilir.

Çin ifadesi çatılmış kaşlardan dolayı kullanılır:

Çîn-i ebrûdan iñen raġbet gôrünmez ‘âşıḳa
Meylini ‘uşşâḳa luṭf ile nigâhı gôsterür

G(104-3)

2. Kaş İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Med:

Kaş mede teşbih edilir. Kaş, güzellik binasının en önemli özelliklerinden biridir. Binanın temelidir; Rahman sûresindeki med işaretidir:

Degül ebrû yazılmış sûre-i Raḥmânda bir meddür
Mis̱âlin yazmamışdur kâtib-i ḳudret ser-âmeddür

G(119-1)

b. Cân-bâz:

Cânbâz, can ile oynayan, aldatandır. Zülüfler ile ebrunun birlikte verilmesinin nedeni fitneye ortak olmalarındandır. Aşkın gönle saçınla kaşlarını hayal ettirir. Aşk pehlivandır, saçlar terazi kaşlar da cânbâzdır, terazinin iki kefesidir:

İtdürür ‘aşḳuñ dile zülfüñle ebrûñı hayâl
Pehlevândur kim terâzû ile cân-bâz ögredür
G(94-4)

c. Hilâl:

Divân şiirinde ayın hilal şekline bürünmesinin nedeni sevgilinin kaşının nasıl olduğunu göstermek içindir. Sevgilinin kaşları yeni ay gibidir. Şair, sevgiliye “ey hilal kaşlım” diye seslenir.

Ey hilâl-ebrû cemâlüñ ḥaḳḳı baḳ âyîneye
Bir muṣaffâ nûrdur kim ‘aks-i mâhı gösterür
G(104-4)

Ç. GÖZ (Çeşm, Dide, Göz)

1. Umumi Olarak Göz:

Divan şiirinde göz, sevgiliye ait en önemli unsurlardan biridir. Göz, âşığı kendine bağlayan, âşığı cezbeden bir unsurdur. Göz, aşık üzerinde çok etkilidir. Gözdeki manalı bakışlar âşığa sürekli bir şeyler anlatır. Fakat çoğu zaman bu bakışlar âşığı yaralar. Gözler kandırıcı, büyücü, zalim, kan dökücüdür. Sevgili âşığa gözleriyle eziyet eder.

Gamze, kirpik ve kaş unsurları her ne kadar ayrı olarak zikredilseler de aslında gözün birer parçasıdır. Sevgilinin gözü, sevgili tipinin tam bir benzeridir. Ona çok uygundur. Zalim, kan dökücü ve insafsızdır. Güler, eğlenir, halden anlamaz ve yapılanların hiçbirini görmez.

Sevgili, âşığın gözünün nurudur. Ama sevgilinin gözleri karadır; gecenin kara olmasının nedeni de onun kara gözlerine bağlanır:

O nûr-ı dîde ide bezm-i ‘işreti teşrif

Sevâd-ı dide olur ‘âşıḳa şeb-i deycûr

G(114-2)

Baştanbaşa göz, gamze ve sevgili mesttir. Bunlar sarhoş olunca aşk meclisinin arkadaşı da her an mesttir:

Çeşm mest ġamze mest ol gözleri fettân mest

Olmasun mı bezm-i ‘aşḳun hem-demi her ân mest

G(31-1)

Gözler, gamze ile birlikte olup her zaman fitne peşindedir. Bir beyitte ellerinde kılıç ile fitne ve karışıklığa sebep olmaktadırlar. Her ikisi de meşhur sarhoşlar olmuşlardır. Kılıç tutan gamze ve gözdür. Ayrıca onlar,kılıç ucundan cezalandırılmayı bekleyen iki sarhoştur:

Şemşîr elinde fitne vü âşûba başladı

Çeşmi de ġamzesi gibi meşhûr mest olur

G(77-2)

Gönül, o sarhoş gözlerin mahmurluğunu ister. Naz şarabı gözün sarhoşluğunu artırır. Sarhoşluk artınca karışıklık da artar. Şimdi ise gönül, o sarhoş gözlerin sarhoşluktan ayılmasını ister:

Şarâb-ı nâz gelmiş göz yine âşûbı artırmış

Göñül ol çeşm-i mestüñ şimdi mahmûr olduġın ister

G(57-3)

Zayıf olan canı kavgadan, gürültüden kurtarmak mümkün değildir. Bunun sebebi gözler de çılgın gönül de olabilir:

Halâṣ olmadı hîç cân-ı ża'îfüm şûr u ġavġâdan
Bileydüm dîde mi âyâ dil-i şeydâ mıdur bâ'is
G(33-3)

Gözün, âşık üzerindeki etkisi çok büyüktür. Gözün yardımcıları vardır. Bunlar kaşlardır. İki keman kaş âşığı öldürmek için göze yardım eder. İki kaş kemanını doldurur, gözler hançer çeker:

Ḥalâṣ itmek elinden ḳuşca cânı nice mümkindür
İki ebrû kemânın ṭoldurup hançer çeker gözler
G(121-2)

2. Göz İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Nergis:

Mitolojiye göre Narsis çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis bir gün kendi aksini derede görüp aşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın bir şekilde bakar. Başka bir efsaneye göre bir ırmak ile perinin oğludur. İnsanlar ve periler buna aşıktır. Hatta Ses adlı peri onun aşkında ölmüş ve bir taşa dönmüştür. Şarkta bir efsaneye göre Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete dek hicran ve intizar çekmeye mahkûm edilmiştir. Bütün bu efsanelerde nergis ile göz arasında yakın bir anlam ilişkisi vardır.[1]

[1] İskender Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s.314

Nergisin hasta oluşu sevgilinin güzelliğine özenmesi ve buna sahip olamaması sonucunda onu kıskanması dolayısıyladır.

Divanda gözün nergis ile anılması çokça görülür:

Gözüm gibi görüp baş üzre ṭurmaḳ nicolur seyr it
Baña ‘âlemde nergis gibi bir ṣâḥib-naẓar göster
G(96-4)

Nergis sarhoşluk verici özelliğinden dolayı göze benzetilir, göz için benzetme unsuru olur. Nergis açılmak için baharın gelmesini bekler. Nergis şekil olarak da kadehe benzetilir, göz de kadeh şeklindedir. Göz, kadeh, nergis birlikte kullanılır. Baharın gelmesi, çimenlik bu hayallerde yer alır.

Zamân gelür yine zerrîn ḳadeḥ alur eline
Çemende nergis-i şehlâ hemân bahâra baḳar
G(72-2)

Sevgilinin fettan nergise benzeyen gözlerine düşkünlüğünü duyan susen çiçeğinin elinden kılıç ve hançer düşmez:

Ṭuydı yârüñ nergis-i fettânına meftûnlıġuñ
Düşmez ey Yaḥyâ elinden tîġ ü hançer sûsenüñ
G(188-5)

b. Bimar:

Bimar, hastadır. Sevgilinin mahmur bakışları âşığı hasta etmektedir. Nergis ve bimar birlikte anılır:

Nergisleri dil-dâruñ mâdâm ki ola bîmâr

Bir laḥẓa müyesser mi dil-hastelere râḥat

G(25-4)

c. Gammâz:

Gammaz, zarar veren; fitne koparandır. Gözler bir beyitte gammaz olarak yorumlanmıştır. Sevgilinin gözleri âşığın bütün sırlarını ortaya çıkarır. Ey sevgili, başkaları ile şarap içmelerin duyulmaz sanma, bilirsin gözlerin gammaz, dedikoducudur. O gözler bunları herkese söyler :

Ṭuyulmaz ṣanma mey nûş eyleyüp aġyâr ile cânâ

Bilürsin fâş ider dünyâlara ġammâzdur çeşmüñ

G(208-4)

d. Şâhbâz:

Şâhbâz, doğan kuşudur. Gözler de doğan kuşu olmuş, gönül kuşunu avlamaktadır:

Big mi yoḳdur beste-i fitrâkuñ olmuş mürġ-i dil

Ḳanġı şâhuñ çeşm-i mestüñ gibi bir şâh-bâzı var

G(102-2)

Gözler, doğan kuşu gibi avcılıkta ustadır. Gamze de yardımcıdır:

Ġamze-i dilber ki çeşm-i mestine nâz ögredür

Ṣanki bir ṣayyâd-ı mâhirdür ki şeh-bâz ögredür

G(94-1)

D. ĠAMZE (Yan Bakış)

1. Umumi Olarak Gamze:

Gamze, sevgilinin manalı bakışıdır. Sevgilinin konuşması ve nazlı gülüşüyle birleşince daha da can yakıcı olur. Âşık bu bakışları çözmekte güçlük çeker. Böylece âşık büyük bir ıstırap çeker. Gamze yalnızca bakışa dayanmayıp göz, kaş ve kirpiğin birlikte ortaya koyduğu harekettir. Gözden çıkar ve âşığa ıstırap verir. Öylesine naziktir ki bunu hiç hissettirmeden yapar. Sevgili âşığa gamzeleriyle naz yapar ve gamzesini tam yerinde ve zamanında gerçekleştirir. Divân şiirinde gamze en çok ok ve kılıca benzetilir. Ok olunca yaralamak, delmek, öldürmek, avlamak gibi eylemleri üstlenir. Hedefi ise can, gönül, sine, ciğer ve yürektir. Gamzenin ok oluşunun en büyük nedeni kirpik oklarından dolayıdır. Sevgili bu okları atmada öyle ustadır ki hiçbiri hedefini şaşırmaz. Bu bakımdan "tîr-i kazâ" yı hatırlatır. Gamze oklarının etkisi o kadar değişiktir ki görenler o oklar için can atar. Âşık gamze oklarının gönlünden ayrılmasını istemez. Bunun nedeni sevgilinin bakışlarını devamlı istemektir. Âşık, gönül evine gamze oklarını bir misafir gibi davet eder. Gamze kılıç olduğu zaman ise güzellik ve can ülkesinin kılıç zoruyla ele geçirilmesi esas alınır. Ayrıca kılıcın da öldürücülüğü unutulmamalıdır.

Sevgiliden âşığa yönelik olarak gamze ile ilgili öldürücü, yaralayıcı birçok benzetme söz konusu edilebilir:

Fettân, tîg, tîr, şimşîr, hançer-i elmâs, âfet-i cân, mest, sarhoş, mahmûr, belâ, can, katil vs.

Sevgili her zaman nazlıdır; sevgilinin gözleri, bakışları mahmurdur:

Yaḥyâ ne 'aceb nâz şarâbına döşenmiş
Ol gamze-i maḥmûr o çeşm-i siyeh-i mest

G(23-5)

Sevgilinin kan dökücü bakışları, Allah'ın hışmı gibidir:

Âşûb u fitendür ḫaṭ u ḫâlüñ senüñ ey mâh
Ol ġamze-i ḫûn-rîz ise bir ḫışm-ı Ḫudâdur

G(78-2)

Sevgilinin bakışları kan dökmekte öyle meşhurdur ki, o bakışlar anlatılmak istendiğinde akla kılıç ve hançer gelir:

Ġamze-i ḫûn-rîz-i dil-ber şöyle meşhûr ola kim
Tîġ ü ḫançer vaṣf idenler aña telmiḥ ideler

G(70-3)

Gamze ve kirpikler gözlerden izin alınca birçok çaresiz, âşık gönlü yaralı olur:

Yaḥyâ gibi olur nice bî-çâre dil-figâr
Ruḫṣat virince ġamze vü müjgâna gözlerüñ

G(199-5)

Gamzenin öldürücü olması adettir. Öfke ve kin kılıcını şair, okların toplandığı gamzede olmasını ister:

Saġar-ı nâz u şîveyi ol iki çeşm-i meste vir
Ḫançer-i ḫışm u kîneyi ġamze-i tîz-deste vir

G(109-1)

2. Gamze İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Tîr (Ok):

Divanda yer alan gamze ile ilgili benzetme unsurların en önemlileri ok, kılıç ve hançerdir. Âşığın en büyük beklentisi sevgilinin oklarıyla karşı karşıya kalmaktır. Sevgilinin attığı acımasız oklara karşılık âşık ona ah okları atar. Sevgilinin aşkı, kirpiği, gamzesi ve gözü ok özelliği gösterir. Bunlar içinde en çok kullanılanı gamze ve kirpik oklarıdır. Ok âşığın bağrına ve gönlüne saplanır. Fakat âşık bu okun gönlünden çıkarılmasını istemez. Onun için bu ok adeta sevgiliden gelen bir armağandır. Âşık onu en kıymetli varlığı gibi saklar.

Sevgilinin bakışları bela okları gibidir. Ona ulaşmak için o oklara karşı gayret sarf etmek gerekir:

Kuyuñ dileyen tîr-i belâdan ḥaz̲er itmez
İḳdâm olınur menzile bârâna baḳılmaz
G(141-3)

b. Tîg (Kılıç):

Sevgilinin kirpiği, gamzesi âşık üzerinde kılıç etkisi yapar. Onu yaralar. Âşığın gamı, sevgilinin hasreti ve rakipte de kılıç özellikleri vardır.

Bakışlar, kılıç kadar keskindir ve âşığın göğsünü yüz parça haline getirir. Kirpiklerin her biri gönül delen bir ok olur:

Sîne-i ‘uşşâḳı tîg-i ġamzesi ṣad çâk ider
Her biri müjgânınuñ bir nâvek-i dil-dûz olur
G(133-4)

c. Hançer:

Sevgilinin kaşı eğriliği yönünden göz, gamze ve kirpiği de âşıkta açtığı yara nedeniyle hançere benzetilmiştir. O sarhoş göz hançerini kime olursa olsun çeker, yaralı gönül sakındığında onu dava eder:

Hançerin kime olursa çeker ol ġamze-i mest
Dil-i mecrûḥ ṣaḳınsun anı da‘vâya çeker
G(74-4)

Bakışlar, gözlere fettanlık verir. Gözler, fitneci, kargaşa veren bakışlara uymuş, arada naz olunca bu karışıklık artmış. Naz şarabı ile gözler, sarhoş olmuştur:

Olmuş şarâb-ı nâz ile mestâne gözlerüñ
Uymuş yine o ġamze-i fettâna gözlerüñ
G(199-1)

Hançer dahi kan dökmekte sevgilinin bakışları kadar başarılı olamaz:

Ġamzeñ gibi bir hançer bulunmaz
Ol çeşm-i mest ü hûn-hâra lâyıḳ
G(184-3)

ç. Nigah:

Nigah, bakış demektir. Sevgilinin bakışı da aynen gamze gibidir. O da sarhoştur:

Mestâne nigehle beni bir kec-küleh-i mest
Mest eyledi te’sir idermiş nigeh-i mest
G(23-1)

E. KİRPİK

1. Umumi Olarak Kirpik:

Sevgilinin kirpiği diğer göz, bakış gibi unsurlarla kullanılır. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Saçlar ve kaşlar gibi karadırlar. Kirpiğin en önemli özelliği yaralayıcı olmasıdır. Bu yüzden en çok oka benzetilmiştir. Sevgilinin ok atan kirpikleri âşığa her ne kadar acı verse de âşık kendini o okların önüne atmaktan alıkoyamaz:

Sînem hedef-i nâvek-i müjgân iderin ben
Cevr oḳlarına cânumı ḳurbân iderin ben
G(256-1)

Âşıkların sevgilinin önünde sıralanışını, kirpiklerin sıralanışına benzetmiş, onlar bu halleri ile ellerine ok ve yay almış asker gibidirler:

Kirpiklerüñ alsun eline tîr ü sinânı
‘Uṣṣâḳ dizilsün ṣaf-ı peykân düzülsün
G(274-2)

2. Kirpik İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Tîr-i Kazâ, Tîr:

Kirpikten bahsedilirken onun gamze gibi yaralayıcı ve öldürücü vasıfları söylenir. Ayrıca şekil yönünden de kirpikler oka benzetilir. Rüstem’in oku bile kirpiklerin oku yanında değersiz kalır. Kirpik oklarını aşığın üstüne salar. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Âşık, kirpiğin saldığı oklara hedef olmak ister. Kirpik, çoğunlukla oka benzetilmiştir.

Sevgilinin âşığı öldürmek üzere kullandığı silahı ifade eder:

Ebrû vü müjeñ tîg-i cefâ tîr-i ḳażâdur
Ol kâkül-i pür-çîn ise emvâc-ı belâdur
G(78-1)

Kirpikler**,** ok gibi yaralar, ok olarak düşünülen kirpiklerin ucunda gözyaşı damları vardır. Çeliğe su verilmesi işlemine de bu şekilde yer verilmiştir. Onun peykanı bir ustanın elinden çıkmıştır:

Tîr-i müjeñ ucında görüp ḳaṭre-i eşki
Üstâd işidür bildüm o peykân-ı ciger-dûz
G(142-2)

Rüstem-i Zâl, İran'ın ünlü kahramanıdır. Adı Şehnâme'de geçer. Zâl, kocakarı demektir. Simurg tarafından beslendikten sonra kendisine "Dâstân" denilmiştir. "Dâstân" hile demektir. Rüstem'in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi hilekar ve öldürücü unsurlarla ele alınır. [2]

Rüstem-i Zal'ın okları ile kullanılır. Sevgili kirpik ve gamze kılıcı ile göründüğünde Rüstem'in kılıcı ve oku değersizleşir:

Ġamze tîġi müje tîriyle görünse dil-dâr
Rüstem-i Zâl nedür tîġi nedür tîri nedür
G(69-3)

[2] İ. Pala, a.g.e, s.334

b. İ'râb:

Kirpikler daima sevgilinin yüzüne düşer. Beyitte yanak ayete benzetilirken, kirpikler de bu ayetin i'râbına (yazısına) benzetilir. Şair, ey tatlı tatlı edalı sevgili, sanırım kirpiklerinin yansıması ile yanakların i'rab konulmuş ayet gibidir der:

'Aks-i müjgân ile ey dil-ber-i şîrîn-ḥarekât
Ṣanurum ruhlarun i'râb konulmuş âyât
G(26-1)

c. Mû:

Kirpik kıldır. Kıl olarak düşünür. Sevgilinin kirpikleri dudakların üzerine düşmüştür:

'Aks-i müjgânum mı düşmişdür zülâl-i la'lüñe
Mûlar düşmiş yahud bir sükkerî şerbet midür
G(128-2)

F. YÜZ

1. Umumi Olarak Yüz:

Yüz, çehre tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bir bölümünü yüzü ile ilgili hayaller oluşturur. Çünkü onda kaş, göz, dudak, yanak vs. vardır. Bu bakımdan Divan şiirinde yüz, güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Bazen mecaz-ı mürsel yoluyla yüz güzelliğine (cemâl) denir. Bu güzellik ilahi güzelliğin aksinden ibarettir. Bu bakımdan tasavvufi anlamı kullanılır. Yüzün rengi aldır. Bu da yanak rengidir , bu renk aynı zamanda bir utanma rengidir.

Yine, yüz aydınlık ve parlaktır. Sevgilinin ay yüzlü oluşunun nedeni budur. Ay ışığı nurdur. Bu bakımdan sevgilinin yüzü de nurludur. Tüm bu yönleriyle yüz

aşığın seyretmeye doyamadığı bir yerdir. Sevgili yüzünü arada sırada gösterir. Aşık da bu anı görmek için her şeyini vermeye hazırdır. Sevgilinin karanlık saçları geceye benzetilince yüzü o gecenin mehtabı olur. Yüz güneştir, gündür, sabahtır, nurdur, ışıktır. Yüz bazen Mushaf, âyet, Kâbe, kıble ve mâbed olarak da karşımıza çıkar. Âyet oluşu ise ilahi sırlar taşıması yüzündendir.

Sevgili güzeldir. Güzel yüzünde müşk kokulu kıllar vardır. Bir güldür. Bir gülbahçesi gibidir. Etrafı anber kokuları ile çevrilir:

Rûy-ı zîbâsında dil-dârûñ ki müşkîn mû biter
Beñzer ol gülzâra eṭrâfında ‘anber bû biter
G(71-1)

Sevgili yüzünün güzelliğinden dolayı gönül almaktadır:

Göñül alınmaġa bâ‘iṣ ne diyince yâre
Ruḥ-ı zîbâsını gösterdi didi vech-i ḥasen
G(265-3)

2. Yüz İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Gül, Gülistan, Revnâk, Âyîne, Nur, Aks-i Mâh:

Güller gül mevsiminde açılır. Fasl-ı gül gül mevsimidir. Gülün yeri gülbahçesidir. Gül ve sevgilinin yüzü arasında çeşitli ilgiler kurulur. Gül bahçenin süsüdür. Sevgilinin yüzü de süs yeridir. Gül mevsiminde güle benzeyen sevgilinin yüzü, gülbahçesinin süsü olmuştur:

Fasl-ı gülde gül cemâlüñ revnaḳ-ı gülzâr olur
Naḥl-i gül gibi eger gelseñ ḥırâma yaraşur
G(131-2)

Bir beyitte ise sevgilinin yüzü ayna, nur ve ayın aksi olarak, üç tane benzetme unsuruna benzetilmiştir: Sevgilinin yüzü saf bir ışıktır.

Ey hilâl-ebrû cemâlüñ ḥaḳḳı baḳ âyîneye
Bir muṣaffâ nûrdur kim ‘aks-i mâhı gösterür
G(104-4)

b. Mâh:

Sevgilinin yüzü aya benzetilirken ayın yüzünün lekeli oluşu, gece görünmesi, gökyüzünde olması, parlak olması, bazen görünmemesi çeşitli hayallere konu olur. Dünyadan aya bakıldığında ay üzerinde lekeler görülür. Sevgilinin yüzü de ayva tüylerinden dolayı lekelidir. Ayın bu görüntüsü ile yüzün görüntüsü arasında ilgi kurulur. Aya benzeyen yüz ayna ile anılır. Ay aydınlıktır, yüz aydınlıktır. Ay gece görünür. Âşık da gece feryad eder. Ay bazen gökyüzünde görünmez. Ayın görünmemesi âşığa ayrılık sıkıntısı verir.

Ḫaṭṭ ile virildi saña ey mâh melâḥat
Dîvân-ı şeh-i ḥüsnde var anı berât it
G(24-2)

Ḳuvvet-i ḳalb olur ey mâh güler yüz senden
Yoḫsa hiç saña mukâbil mi olurdı mir’ât
G(26-2)

Ay yüzlü sevgiliden, âşıklara rahat yüzü yoktur. Âşık bazen ayrılık sıkıntısı çekmekten, bazen kavuşmayı düşünmekten rahatsızdır.

Her ḥâlde ‘uşşâka râḥat mı var ey meh-rû
Geh bîm-i ġam-ı fürḳat geh fikr-i dem-i vuṣlat
G(25-3)

Gönül, bir ay yüzlü güzelin ayrılığını çeker, ağlayışları göklere çıkar.

Firâḳın mı çekersin ey göñül bir mâh-ı tâbânuñ
İşitdüm göklere çıḳdı gice feryâd u efġânuñ

G(209-1)

G. YANAK (Hadd, İzâr, Ârız, Ruh):

1. Umumi Olarak Yanak:

Yanak en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Daha çok ben, hat ve saç ile birlikte anılır. Yanak hakkında söylenen özelliklerin başında parlaklık, şeffaflık ve rengi gelir. Lutf, letâfet, al, rengin, abdâr, safâ gibi sıfatlarla kullanılır. Utanma hali ve dolayısıyla kızarma özelliğiyle ele alınır. Renk bakımından gül, gül yaprağı, gülistan, gülşen, gonca, lale, şarap vs.'ye benzer. Çok zaman çiçekler yanağa benzeyebilme çabası içinde görülür ve sevgilinin yanağındaki rengi daima kıskanırlar. Gülün yapraklarının dökülmesi, yanağı kıskandığı içindir. Sevgilinin yanağı âşık için hiç eksilmeyen ve daima faydalanılan bir cennet gülü sayılır.

Siyah saçlar sevgilinin yüzünün güzelliğini, tazeliğini bozmuşlardır. Acaba sonu olmayacak bir gün var mı, diyerek şair yanakları güne benzetmiştir:

Maḥv ide revnaḳ-ı ruḥsâruñı zülf-i siyehûñ
Ḳanġı gündür ki anuñ âḫiri aḫşâm olmaz

G(137-3)

Şair sevgilinin yanağının rengine benzer bir renk görmemiştir. Yanak berrak, su gibidir:

'Ârıż-ı rengînüñüñ hergiz miṣâlin görmedüm
Pül gibi gözden geçürdüm ṣuları hep cû-be-cû

G(302-4)

Sevgilinin yanakları güneş gibi parlaktır. Âşık sevgiliye bakınca gözleri kamaşır:

Bu tâb ile ruḥsâre-i cânâna baḳılmaz

Gözler ḳamaşur mihr-i dıraḥşâna baḳılmaz

G(141-1)

2. Yanak İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Âyet:

Âyet, Kur'an-ı Kerim'in her bir cümlesidir. Bir beyitte yanak âyete benzetilir (Ayrıca Bkz. kirpik-irab mad.):

'Aks-i müjgân ile ey dil-ber-i şîrîn-ḥarekât

Ṣanurum ruḥlaruñ i'râb konulmuş âyât

G(26-1)

b. Gül Defteri:

Sevgilinin yüzü gül defteri gibidir:

Gül defterini bâd ḳarışdurdugı bu kim

Vaṣf-ı ruḥuñda bir ġazel-i bî-miṣâl arar

G(132-2)

c. Lâle:

Sevgilinin yüzü kırmızı bir laledir, al hem renk hem de hile anlamında kullanılmıştır:

Ümmîdvâr vaṣluñ öñünce ḳaçar müdâm

Seyr eyleñüz o lâle-ruḫı âl ider yürür

G(68-2)

ç. Âteş:

Sevgilinin yüzü ateş gibi kırmızıdır, sevgili de kafirdir Aynı zamanda yüz imandır,yüz ateş ve iman ile kullanırken kafir ve zahid ilişkisi de kurulur:

Âteşîn ruḫsâr ile seyr eyleseñ ol kâfiri

Zâhidâ hîç şübhesiz gevrerdi îmânuñ senüñ

G(212-2)

d. Pazar:

Yanaklar pazara benzetilmiştir, ayva tüyleri ise müşteri olarak düşünülmüştür:

Ḫaṭṭ-ı leb-i ‘iẕârı ruḫ-ı yâri bozdılar

Ṭaġıldı müşterîleri bâzârı bozdılar

G(75-1)

e. Cemre:

Cemre, şubat ayında azar azar başlayan havadaki ısınmadır. Yüzün aksini görmekle birlikte gönül yanmaktadır. Sevgilinin yüzü cemre gibidir. Sıcaktır:

Gözime ‘aks-i ruḫuñ düşmek ile yanmada göñlüm

Hevâ-yı dil ḳatı germ oldı cemre âba düşelden

G(283-2)

f. Pâdişâh-ı Rûm:

Sevgilinin yüzü Anadolu padişahı gibidir. Yüzün üstü siyah tüylerin hücumuna uğramıştır. Ayva tüyleri arap, yüz Anadolu padişahıdır:

Ruḥsâruñ üzre ḫaṭṭ-ı siyeh itmesün hücûm
Maġlûb olur mı bir ‘araba pâdişâh-ı Rûm
G(250-1)

H. HATT (Ayva Tüyleri)

1. Umumi Olarak Hatt:

Çizgi, satır, yazı. Arap alfabesiyle yazılan yazılara hatt veya hüsn-i hatt tabir olunur. Hatt bir sanat olarak Türklerin elinde şekilden şekile girip büyük gelişmeler gösterdi. Bu çalışmanın ilk örneğini Yakût-ı Musta’sımî vermiştir ki edebiyatta da adı bu vesileyle çok anılır. Daha sonra Şeyh Hamdullâh’ın hatt sanatını köklü biçimde değiştirdiği ve gelişmesine yardımcı olduğu görülür. Şeyh Hamdullâh’tan sonra Ahmed Karahisârî, Hafız Osman, Mustafa İzzet gibi usta hathatlar yetişti. Son büyük hathat ise dünya çapında bir üstad sayılan rahmetli Hâmit Aytaç’tır. Türk hathatları aklâm-ı sitteden, küçük değişikliklerle yeni yazı şekilleri üretmişlerdir. Bu nedenledir ki “Kur’ân Mekke’de indi, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı. “ diye kurallaşmış bir gelenek vardır. Divân şiirinde hatt denince akla ayva tüyleri gelir.[3]

Sevgili güzeldir. Güzel yüzünde müşk kokulu kıllar vardır. Bir güldür. Bir gülbahçesi gibidir. Etrafı anber kokuları yani kıllar ile çevrilir:

Rûy-ı zîbâsında dil-dârûñ ki müşkîn mû biter
Beñzer ol gülzâra eṭrâfında ‘anber bû biter
G(71-1)

[3] İ. Pala, a.g.e, s.176

Ayva tüyler siyahtır. Siyah işler yapar, casus gibidir. Gönül sevgilinin yüzünde kalmaya niyetlenmiş; ancak kıllar casusluk etmektedir:

Rûyında ḳarâr itmege yüz ṭutmuş idi dil
Ardınca imiş ḫaṭṭ-ı siyehkârı ne bilsün
G(260-2)

2. Hatt İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Sebzezâr:

Yeni çıkan ayva tüyleri açık yeşil renktedir. Bunun yanında şekil benzerliği ve tazelik unsuru, onun sebze ve sebze-zâr olarak tasavvuruna sebep olur. Yüzün cennet olarak vasıflandırılması, yüz üzerindeki diğer güzellik unsurlarının bağ içindeki diğer nebatlara benzetilmesi de bu tasavvura sebep olan unsurlar arasında yer alır. [4]

Yüzdeki kıllar çok olmalarından dolayı yeşilliğe benzetilir. Şair, sevgiliyi yumuşak başlı yapmazsa yüzündeki ayva tüylerinin gelmesini istemiyor. Bunu söylerken hatlarını sebze bahçesi olarak düşünüyor:

Mülâyim itmez ise yâri gelmesün ḫaṭṭı
Ṣafâ baġışlamayan sebzezârdan ne biter
G(51-2)

[4] Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.177

b. Hadîs, Hatim Duası:

Kelime anlamı "Sonradan meydana gelen, yok iken var olan" demekse de bir ıstılâh olarak Peygamberimizin kutsal söz ve fiillerine denilir. [5]

Peygamberimizin sözleri dal gibi düşünülmüş, sevgilinin ayva tüyleri de bu dallara benzetilmiştir:

Ḥâdiṣ dalı ḫaṭṭ-ı ʻiẕâruñ
Rûy-ı cihânı ṭutdı ḥavâdiṣ
G(34-2)

Sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tüyleri hatim duası gibidir:

Yazmış ey Yaḥyâ kitâb-ı ḥüsnini kilk-i ḳâżâ
Ḫaṭṭ-ı la'li ol kitâb-ı müstetâbuñ ḫatmidür
G(128-5)

c. Yazı (Gubar), Hatt-ı Emân (İzin), Süs (Nakış):

Ayva tüyleri yazıya, gubara benzetilir. Gubar bir yazı çeşididir. Küçücük yazılan yazılar şeklinde tabir edilir. Gerçi gubar (yazı) hayranları güldürse de ayva tüyleri olan yazılar aşığı ağlatmaktadır:

Ḫaṭṭuñ ġubârı aġladur ey dil-rübâ beni
Gerçi ġubâr merdüm-i ḥayrânı güldürür
G(95-3)

[5] İ. Pala, a.g.e, s.165

Gönül, yüzünün ayva tüylerinin sevdasında bulunan gönül uzaklaşmaz; uzun zamandır Rum'u seyreder, şimdi de biraz Çin ülkesini seyredecektir:

Ḥaṭ-ı ruḥsârınuñ sevdâsın itse dil ba'îd olmaz
Biraz da Çîni görsün çoḳ zamândur seyr-i Rûm eyler

G(89-3)

Sevgilinin anber kokulu ayva tüylerinin iyiliğini inkar etmek mümkün değildir:

Egerçi sâde-rûlar ḥüsnine iḳrârımuz vardur
Ne mümkin luṭfını inkâr ḥaṭṭ-ı 'anberâsânuñ

G(203-2)

Müşk kokulu ayva tüyleri hoş yanağına şeref vermiş (ortaya çıkmış), âşıkta da huzur kalmamış:

'Ârıż-ı zîbâña virmiş ḥaṭṭ-ı müşkînüñ şeref
'Âşıḳ-ı miskînüñüñ ârâmı oldı ber-ṭaraf

G(172-1)

Ayva tüyleri süse benzer. Arif, itibar sürmesini idrak, anlayış gözüne çekince gönül de ayva tüylerinin ve benin nakışlarına göz yumar:

Göz yumar bî-şübhe naḳş-ı ḥâl ü ḥaṭdan ey göñül
Çeşm-i idrâke çeke 'ârif ki kuḥl-ı i'tibâr

G(134-2)

Ayva tüyleri, hatt-ı eman'dır. Hatt-ı eman eskiden düşman ülkesinde dolaşanlara verilen izin belgesidir. Sevgiliden kağıt alan âşık, onu can muskası gibi göğsünde saklayacaktır:

Ḥırz-ı cân ḫaṭṭ-ı emân bil ani ey 'âşıḳ-ı zâr
Saña luṭfından eger göndere dil-ber kâġaz̲
G(44-3)

Sevgilinin ayva tüylerinin kokusu Yahyâ'ya öyle bir tesir etmiştir ki yazdıkça sevgilinin kokusunu duyar:

Vaṣf-ı ḫaṭṭ-ı yâr Yaḥyâ şöyle te'sîr eylemiş
Ḫâme reftâr eyledükçe geldi bûy-ı müşg-i nâb
G(21-5)

Şair sevgilinin dudakları ile uğraşırken, siyah ayva tüylerinin gelmesini istemez. Çünkü bilirsin şarap meclisinde kitap uygun değildir. Tasavvufta ayva tüyleri kesrettir. Dudak fenafillahtır. Fenafillah Allah ile beraber olmaktır. Şair bu işle uğraşırken kitabın gelmesinden sıkıntı duyar. Ayrıca şarap meclisinde kitap olması yakışık değildir.

Gelme ey ḫaṭṭ-ı siyeh la'liyle ben ḫoş-ḥâl iken
Nâ-mülâyimdür bilürsin meclis-i meyde kitâb
G(21-3)

Ayva tüyleri, anber kokulur. Anber siyah renkli bir maddedir:

Ḫaṭ-ı 'anber-sirişt-i yâr virsün özge keyfiyet
Mey-i gülfâmı la'l-i nâbı miskiyyü'l-ḫitâm olsun
G(272-3)

ç. Celâlî:

Ayva tüyleri celali isyancısı gibi âşıkları perişan eder:

Yüz bulup ḥaṭṭuñ Celâlîveş helâk itdi bizi
Mülk-i Rûmı yoḥsa ḥâlî buldılar furṣat mıdur
G(128-3)

d. Hindüstân:

Ayva tüyleri Hindistan'a benzetilmiştir:

İletmişler peyâm-ı bûy-ı zülfüñ Çîn ü Mâçîne
Bahâr-ı ḥaṭṭın evsâfını Hindüstân'a yazmışlar
G(129-2)

I. BEN (Hâl)

1. Umumi Olarak Ben:

Divan edebiyatında ben renginin siyahlığı ve küçüklüğü ile ele alınır. Daha çok yanak, saç, kaş ve ayva tüyleri ile birlikte kullanılır. Ben dudak ve kaşın kenarında bulunur. Tuzak olması çok anılan bir özelliğidir. Ayrıca ben fitne sebebi olarak da düşünülür.

Ḥâl-i siyehüñ 'ârıż-ı zîbâña yaraşmış
Zülfüñ ne güzel düşmiş o vech-i ḥasen üzre
G(309-2)

Ey gümüş tenli servi, yanağının mumunda benin pervanedir ki ateşte kanadını yakmıştır:

Pervânedür ki bâl ü perin yaḳdı âteşe

Şem‘-i ruḫuñda ḫâlüñ eyâ serv-i sîm-ten

G(264-3)

2. Ben İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Dâne, Siyeh:

Gönlündeki (siyah) gizli günah, anber kokulu saçlarına düştüğü için misk kokulu beninin hayaliyle bir sevdaya düşmüştür:

Süveydâ-yı dil ol gîsû-yı ‘anber-sâya düşmişdür

Ḫayâl-i ḫâl-i müşkînüñle bir sevdâya düşmişdür

G(124-1)

Ben tane olarak karşımıza çıkar. Siyah saçlar bir tuzak, saçların içindeki ben de tuzağa konulan tanedir:

Dâmdur zülf-i siyâhuñ dânedür ḫal-i ruḫuñ

Ḳanġı âdemdür ki ṣayd-ı zülf ü ḫalüñ olmaya

G(303-3)

Dudaklar mey olmuş. Dudağın kenarındaki ben de bir ilaç tanesi olmuş:

Neşve-i ḫüsnine imdâd itmek isterler meger

Lebleri mey ḥâżır itmiş ḫâl-i leb bir dâne ḥabb

G(16-3)

b. Fitne:

Fitne, beladır, karışıklıktır. Sevgili de karışıklıklara sebep olmaktadır. Sevgili görünüşüyle fitneler koparır, âşıkları birbirine düşürür. Sevgilinin fitne koparan en önemli özelliklerinden biri de 'ben'leridir. Ben, siyah rengi ve çokluğu sebebiyle sıkıntı yaratır. Âşığa eziyet eder.

Sevgilinin kan dökücü bakışları, Allah'ın hışmı gibidir. Ayva tüyleri ve beni ise fitne çıkarandır:

Âşûb u fitendür ḫaṭ u ḫâlüñ senüñ ey mâh
Ol ġamze-i ḫûn-rîz ise bir ḫışm-ı Ḫudâdur

G(78-2)

İ. AĞIZ (Dehân, Fem)

1. Umumi Olarak Ağız:

Divan şiirinde yuvarlak hali, kenarındaki ben ve ayva tüyleri ile anılır. Ağız küçük olmasıyla dikkat çeker. O kadar küçüktür ki "yok" diye anılır. Kapalı olduğunda goncayı andırır. Ağız, şeker gibi tatlıdır; aynı zamanda şirindir. Bu bakımdan bunlarla ilgili tasavvurlarda anılır.

2. Ağız İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Şîrîn, Çeşme-i Cân, Şeker:

Ağzın şekerle ilgisi, ağzın tatlığından dolayıdır. Söz tatlıdır. Sözün tatlı oluşu da bu tasavvura sebep olur. Sevgilinin tatlı dudağı, can çeşmesidir, ondan çıkan sözler de âb-ı hayâttır:

Şîrîn dehânuñ vaṣf eylemekdür

Ṭûṭî-i şeker-güftâra lâyıḳ

G(184-4)

Şîrîn dehânuñ dil-berâ ser-çeşme-i cân kendidür

Cânlar bağışlar sözlerüñ kim âb-ı ḥayvân kendidür

G(64-1)

b. Gonca:

Ağız kapalı ve küçük olması sebebiyle goncaya benzetilir, Çoğu yerde sevgiliye gonca-ağızlı diye seslenilir. Gonca dudak ile kadeh arasında çeşitli yönlerden ilgi kurulur. Sunulan kadeh geri çevrilmez. Âşık, sevgilinin gonca dudaklarını görünce bülbül gibi şakır. Sevgilinin ağzı gonca gibidir. Sevgili gonca ağızlı bir güldür.

Gülşende şehâ gül de olur ġonce de ammâ

Bir sencileyin şûh gül-i ġonce-fem olmaz

G(139-3)

Sevgilinin güzelliği dünyaya bir süs olarak yeter. İnsan olanın da bu güzelliği inkar etmesi mümkün değildir:

‘Âlemüñ ḥüsnini âdem nice inkâr itsün

Ḥüsnüñ ey ġonce-dehan ‘âleme pîrâye yeter

G(123-3)

Gonca ağızlı sevgili bahûr-ı Meryem'den daha üstün görülmüştür:

Senüñ bûy-ı dil-âvîzüñle baḥse eylemez cür'et
Baḥûr-ı Meryemüñ ey ġonce-fem gûşı burılmışdur

G(80-3)

Âşık sevgilinin kapalı bir gonca güle benzeyen ağzının açılmasını bekler, ona bir tebessüm etmesini bekler:

Nihâl-i tâzedür ḳaddüñ dehânuñ ġonce rûyuñ gül
Bir iken iki olsun gel açıl ġonce-dehânum gül

G(213-1)

J. DUDAK (Leb, La'l):

1. Umumi Olarak Dudak:

Dudak divân şiirinde en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Rengi, şekli ve yuvarlaklığı bakımından ele alınır. Rengi bakımından lal'e, şaraba benzetilir. Âşık sevgilinin dudaklarından bir gülümseme bekler. Dudaklar acı sözler söylemesi bakımından da ele alınır; ama aynı zamanda âşık için can bağışlayıcı bir ilaç gibidir. Dudakların içinde ağız ve inci dişler vardır. Öpmek, emmek gibi fiillerle kullanılır.

Sevgilinin dudakları tatlıdır. Bu tadın lezzetini dudağını emen bilir:

Bî-ḥûde ṣanma vaṣlına yârüñ emendigüm
O ḥâleti o leẕẕeti la'lin emen bilür

G(120-3)

Şair sevgilinin dudakları için murassa bir gazelle övgüde bulunup dudakları vasf edecek ve güher (ağzın içindeki inciler) gösterecektir:

Demidür âzmâyiş eyleyip ṭab'uñ hüner göster
Muraṣṣa' bir ġazelle la'lini vaṣf it güher göster
G(96-1)

Sevgilinin dudağının vasıfları kırmızı mürekkepli yazı ile yazılmıştır. Âşıkların gözü de kırmızıdır. Kanlıdır:

Ser-suhanlar sürh ile yazılsa hûb olur diyü
Ḥall ider vaṣf-ı lebüñçün dîde-i aḥbâb sürh
G(40-3)

2. Dudak İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Şarap, Mül:

Sevgilinin dudakları tat ve kırmızılık bakımından şaraba benzetilir. Şâir şarap içince sevgilinin dudaklarını içmiş gibi olduğunu söyler:

Çeküp câmı bir iki ḳaṭre ḳoymuş anda cânânum
İçince leblerin emmiş ḳadar ḥaẓẓ eyledi cânum
G(248-1)

Meclisteki kişilere şarap tadındaki lal gibi kırmızı dudakların öyle tesir etmiştir ki karışıklık dolu şarap ve dönen kadeh bile sarhoş olmuştur. Burada mübalağa sanatı yapılmıştır. Sevgilinin dudakları şaraba bile sarhoşluk vermiştir:

Ehl-i bezme câm-ı la'li şöyle te'sir itdi kim
Bâde-i pür-şûr mest ü sâgar-ı gerdân mest
G(31-4)

Sevgilinin kırmızı şarap gibi olan dudakları âşığı mest etmiştir:

Sen iñleme kim bezm-i maḥabbetde yerüñ yoḳ
Mest itdi seni bâde-i la‘li haberüñ yoḳ
G(186-1)

Sevgilinin kırmızı lal gibi dudağının neşesi hoş bir şarap gibidir:

Dil-i dem besteyi bülbül gibi gûyâ itdi
Leb-i la‘lüñ ne ‘aceb neş’esi zîbâ mül olur
G(122-2)

Sevgilinin dudağının aksi, değerli kırmızı kadehe konmuş şarap gibidir.

Yâr açup mi’râtı baḳdukça açılmış gül ṣanur
‘Aks-i la‘lin sâġar-ı la‘line ḳonmuş mül ṣanur
G(67-1)

Eğer kırmızı şarabın kabarcığı senin isteklin olmasaydı, kırmızı şarabın hayali ile (dudakların hayali ile) sürekli kadehe düşmezdi:

Hayâl-i bâde-i la‘lüñle dâ’im câma düşmezdi
Ger olmasa ḥabâb-ı bâde-i ḥamrâ hevâ-dâruñ
G(210-3)

b. Daru (İlaç):

Sevgilinin dudakları ilaçtır. Aşk hastası olana devadır. Hasta olan âşığa kavuşma şerbetinden iyilik gelir:

Nûş-ı dârû-yı lebüñdür haste-i ‘aşḳa devâ
Şerbet-i vaṣluñdan olur ‘aşıḳ-ı bîmâra ḥaẕẕ
G(168-2)

c. Helvâ:

Sevgilinin dudakları tatlılık yönünden helvaya benzetilmiştir.

La‘l-i cânâneye beñzer diyü ḥelvâ-yı teri
Aġzuña alma leb-i nâzüki Yaḥyâ ter olur
G(76-5)

ç. Ter-mizac:

Acemi yaratılışlı sevgilinin ağzı ile halis şarap birbirine yeni yeni alıştı. Halis şarap da sevgilinin dudakları da ter-mizac olarak görülmüştür:

La‘l-i lebünle bâde-i nâb itdi imtizâc
Alışdı biri biri ile iki ter-mizâc
G(36-1)

K. ÇENE (Zenahdân):

1. Umumi Olarak Çene:

Divan şiirinde çene, ortasında çukurluk nedeniyle kuyu ve zindana benzetilir. Âşığın gönlü bir suçlu gibi bu kuyuya ya da zindana düşer. Bu durumda sevgilinin saçları da zincir olup bu kuyuya âşığın gönlünü çekmektedir. Fakat gönül yine de halinden memnundur. Çene yuvarlak şekli bakımından elmaya benzetilebilir.

2. Çene İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Elma (Sîb):

Çenenin elma ile ilişkisi şekli ve rengi yönüyle kurulur. Çene de elma gibi yuvarlak ve pembedir:

Virüp varın o la‘l-i terle ol sîb-i zenaḥdâna
Cihânuñ hîçe almasun göñül elmasın almasın

G(258-3)

b. Kuyu (Çah):

Çenenin kuyuya zindana benzetilmesinin nedeni şeklidir. Benzerlik çene çukuruna bağlı olarak yapılır. Esirlerin kuyu ve zindanlara kapatılması da bu benzerliğin yapılmasına nedendir. Esir olan gönüldür. Çene çukuruna düşen gönül bağından kurtulur. Uzun emel, saçına düşkün olana ayak bağı olur:

Ḳurtılur çâh-ı zenaḥdâna düşen dil ḳayddan
Mübtelâ-yı zülfine pâ-bend olur ṭûl-ı emel

G(227-2)

Âşığın gönlü zaten sıkıntadır. Âşık çektiği sıkıntılarla zindanda gibidir ama yine de bu sıkıntılardan rahatsız olmaz ve zindanda olmayı ister. Sevgilinin çene çukuru, derin düşünene sarkacak bir kuyu gibidir. Saç da bu kuyuya inmede kullanılan iptir; bu yüzden gönül, sevgilinin saçlarındayken çene çukurunu hayal eder. Ayrıca saç teli ile büyü yapılır. Sihir melekleri Harut ile Marut'un Babil'de bir kuyuya asılı olduğu inanışı vardır. Bu inanışa beyitin arkasında telmih yapılmıştır:

Dil ider zülfinde ol çâh-ı zenaḥdânı ḥayâl
Ṣarḳacaḳ yerdür belî fikr-i ‘amîk aṣḥâbına

G(375-2)

L. BOY (Kadd, Kâmet)

1. Umumi Olarak Boy:

Divân şiirinde sevgilinin boyu uzundur, düzgündür. Sevgilinin salınarak yürüyüşü servinin salınmasına benzetilir. Hatta serviden daha güzeldir. Bu yürüyüşü ile âşığın aklını başından alır.

Sevgilinin boyuna erişmek mümkün değildir. Şair o yüce servinin eteğine erişsem yeter, der. Sevgilinin eteklerine bile yetişmek şair için yeterlidir:

Ḳoluñ boynına salmaḳdan cenâb-ı yâr ‘âlîdür
Elüñ irse yeter dâmânına ol serv-i bâlânuñ
G(203-4)

Sevgilinin boyu cefa ağacıdır. Gönül ehlinin dilindeki aşka belanın gül bahçesi derler. Gençlerin, güzellerin uzun, düzgün boyuna cefa ağacı derler:

Lisân-ı ehl-i dilde ‘aşḳa gülzâr-ı belâ dirler
Cevânuñ ḳâmet-i mevzûnuna nahl-ı cefâ dirler
G(84-1)

Şair sevgilinin boyundan ayrılmak istememektedir. Bunun için Allahın lütuf gölgesinin daima üstünde olmasını diler:

Serv-ḳaddinden bizi Ḥaḳ itmeye Yaḥyâ cüdâ
Üstümüzden sâye-i luṭf-ı Hudâ olmaya dûr
G(54-5)

Şair bir beyitinde sevgilinin boyu ile kıyamet arasında benzerlik kurmuştur. Sevgilinin boyu yüksektir, yücedir. Kıyamet günü kıyam olacaktır, ölüler dirilecektir.

Bir karışıklık olacaktır. Şair, kıyamet mi koptu, yoksa sevgilinin yüce boyu mu göründü, diye sormaktan kendini alamaz:

Bu âşûba mey-i la‘lüñ midür ṣahbâ mıdur bâ’is

Ḳıyâmet mi ḳopar ol ḳâmeti bâlâ mıdur bâ’is

G(33-1)

2. Boy İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Nahl, Çenâr, Serv, Ar’ar, Nihâl:

Nahl: hurma ağacı; gümüş veya mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması vaktiyle âdet olan süs ağacı.[6]

Divânda nahl, nahl-i gül, nahl-i hırâmân şeklinde kullanılır. Divân şiirinde nahl sevgilinin boyu ile birlikte kullanılmıştır. Nahl -i Meryem de şiirlerde geçer.

Ar’ar: dağ servisi, dikenli ardıç ağacı; mec. güzeldeki boy bos. [7]

Çenar: çınar, çınar ağacı. [8]

Nihâl: taze, düzgün fidan, sürgün; nev-nihâl: taze fidan.[9]

Serv: servi, selvi; mec. sevgilinin boyu bosu. Serv-i sehî: doğru büyümüş iki daldan ibaret selvi (güzellerin boyu buna benzetilir), serv-i hırâmân: nazlı sallanan selvi; mec. uzun boylu sevgili. [10]

---

[6] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 798

[7] F. Devellioğlu, a.g.e, s.36

[8] F. Devellioğlu, a.g.e, s.154

[9] F. Devellioğlu, a.g.e, s.835

[10] F. Devellioğlu, a.g.e, s.944

Divânda serv ve serv-i dîl-ârâ geçer. Sevgilinin boyu ile ilgili tasavvurlarda kullanılır.

Sevgilinin boyu serviye, ar'ara benzetilir. Bu benzetmede boyun düzgün olması önemli bir özelliktir:

Serv ü 'ar 'ar diyeler bâri olayduḳ sâyesi
Gelse reftâra ḳaçan naḫl-i ḫırâmânuñ senüñ
G(198-2)

Sevgilinin boyu, çınar ve servi olunca şair sevgilinin boyunun gölgesinde mutludur:

Olmazız minneti altında çenâr u servüñ
O sehî ḳadd ki ṣala üstümüze sâye yeter
G(123-2)

Sevgilinin boyu servidir. Serviye benzetilir. Çoğu zaman açık istiare sanatıyla sevgilinin boyu yerine serv kullanılmıştır. Bu benzetmede aşığın gönlü su gibi düşünülmüştür. Servi de suyun kenarında bulunur. Su gibi akan gönül sevgilinin servi boyunun dibindeki toprağa yerleşmiştir. Yahya bir zaman bulandı, şimdi ise durulmuştur:

Dil-i meyyâl o servüñ ḫâk-i pâyında ḳarâr itmiş
Bulandı bir zamân Yaḥyâ hele şimdi ṭurılmışdur
G(80-5)

Senin ayağına su gibi karışık gönüller aktı. Ey gönül çekici servi, korkarım eteğin ıslanır. Gönül suya benzetilmiştir. Servinin yeri su kenarıdır, aşığın gönlü de servinin yanındadır:

Ṣu gibi pâyuña şûrîde göñüller aḳdı

Ḳorḳarın dâmenüñ ey serv-i dil-ârâ ter olur

G(76-3)

Nehirler bile sevgilinin ayağına yüz sürmek için gül bahçesinin etrafında dolanmaktadır, akmaktadır:

Meger ayaġına yüz sürmek umar bir servüñ

Ṭolanur gülşenüñ etrâfını ṭurmaz enhâr

G(52-2)

Sevgilinin boyunun hiç benzeri yoktur. Bir fidandır. O fidan gibi olan boyun yanında gül fidanı kısa kalır, bağın servisi ise düzgün değildir:

Ḳâmet-i mevzûnuñuñ mânendi yoḳdur bir nihâl

Nahl-i gül kûtâh serv-i bâġ ise bî-i'tidâl

G(214-1)

Sevgilinin boyu o kadar erişilmezdir ki arar bile onu kıskanır ve ararın boyu bile sevgilinin boyuna benzemek ister:

Öykünürmüş ḳâmet-i 'ar'ar-ḥırâm-ı yâre serv

İtdiren aña bu da'vâyı muḳarrer ṭûlıdur

G(117-3)

Sevgilinin boyu bir fidandır. Daima gönüldedir. Hatta çıkış yeri de gönüldür. Âşık sevgilinin boyunun fidanını sürekli gönülde taşımak ister; çünkü eteği temiz gül o gönülden biter:

Ḳâmetüñ naḫlini dâ'im ideyin ḫâṭır-nişân
Ey gül-i pâkîze-dâmânum göñülden o biter
G(71-3)

Kenarda olan ağaçların meyvesi bol olmaz. Şair bu gerçekle sevgiliyi kenarda, tenhalıkta yakalama düşüncesini birleştirmiştir. Kavuşma meyvesi gerekirse fidan olan sevgiliyi kenara çek; kenarda biten çınarda ne yetişir, demiştir:

Gerekse mîve-i vaṣl ol nihâli eyle kenâr
Kenâr-ı bâġda olan çenârdan ne biter
G(51-4)

Sevgilinin boyu servi gibi yüksek, yüce olunca güzelliği de yüce olur:

Olıcaḳ servveş ol ḳadd-i ser-efrâz bülend
Ṭâḳ-i ḥüsnüñ olur ey dil-ber-i mümtâz bülend
G(41-1)

b. Elif:

Elif, Arap alfabesinin ilk harfidir. Düz bir çizgiden ibaret olup noktanın uzatılmasıyla meydana gelmiştir. Noktası yoktur, kendinden sonraki harfe bitişmez. Bu bakımdan kesrete bulaşmamış, kayıtsız ve hür olarak vasıflandırılır. Divân edebiyatında sevgilinin boyu elife benzer. Alfabenin ilk harfi olduğu için âşık da sevgilinin güzellik kitabında ilk defa elif boy'unu okur.[11]

Sevgilinin boyu elife benzetilmiştir. Sevgilinin elif boyunu can levhasına yazmışlar, âşığın ezelden alın yazısını gam harfi yapmışlar:

[11] İ. Pala, a.g.e, s.103

Ezelden ser-nüviştüm ḥarf-i ġam ḳılmışlar ey Yaḥyâ
Anuñçündür elif ḳaddüñi levḥ-i câna yazmışlar
G(129-5)

M. DİŞ (Dendan, Dûrr):

1. Umumi Olarak Diş:

Divân edebiyatında sevgilinin dişleri, teri, vuslatı; âşığın gözyaşı; şairin şiiri ve güzel söz yerine kullanılır. Denizde sadef içinde oluşması iriliği, parlaklığı en çok kullanılan özellikleridir. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, inci için kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ıstırap verince sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılarmış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadef tekrar sıvı salgılarmış. Bu sıvılar katılaşarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluştururmuş. Eğer sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek bir incidir. Böyle inciler hem yuvarlak hem iri olurmuş. Dür-i dâne, yek-dâne, dür-i şehvâr gibi adlarla anılan kıymetli inci bu tek olan incidir. Sevgilinin ağzındaki dişler bir inci dizisidir. Dünyanın yegâne incisi deyimi peygamberimiz için kullanılır. İnci çok zaman sadef veya deniz ile birlikte anılır.

2. Diş İle İlgili Benzetme Unsurları:

Dendan, Dürr-i dendân:

Sevgilinin dişleri beyaz rengi bakımından inciye benzetilir. Güzellik denizi dalgalı olduğundan beri, sevgilinin inci dişleri gibi bir kırmızı sadef (dudaklar) içinde bir inci ortaya çıkmadı:

Olmadı peydâ melâḥat baḥri mevvâc olalı
Dürr-i dendânuñ gibi bir lü'lü'-i la'lîn ṣadef
G(172-2)

İki gözümden akan yaşlardan bulunduğun yer Bahreyn denizi gibi oldu. Biri inci dişlerinin arzusudur. Biri de kırmızı dudağının hayalidir:

İki çeşmüm yaşından kûyuñ itdi mecma'u'l-bahreyn
Hevâ-yı dürr-i dendânuñ hayâl-i la'l-i mercânuñ
G(290-3)

4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR:

A. BUSE

Genellikle buse ve dudaklar birlikte ele alınır. Busenin dikkat çeken en önemli özelliği ölüye bile can verme durumudur.

Sevgili bir öpücüğünü bin cana vermese bu şaşılacak bir şey değildir. Can metâ'dır, buse de bahâ, kıymettir. Malın değeri ve değersizliği önemlidir. Az olan malın değeri çok olur:

Biñ câna virmese nola bir bûsesini yâr
Az olıcaḳ metâ' olur anuñ bahâsı çoḳ
G(174-3)

Bütün eğilimler o güzel, hoş görünümlü güle benzeyen sevgiliye yöneliktir. Bu sevgili hoş görünümlü olduğu kadar utangaçtır, âşıklar ondan bir buse almadan onun yanakları kırmızı kırmızı olur:

Mâ’ilin ol gül-i ra‘nâyâ ki öpmek dilesem
Almadın bûsesin iki yañaġı gül gül olur
G(122-4)

Sevgilinin dudağının busesi, İran yazısı gibidir. Yahyâ’nın ömrü o yazıyı okumaya yeter mi?

Bûse-i lâ‘l-i lebin ḫaṭṭına ta‘lîk itmiş
‘Ömr-i Yaḥyâ bize ol va‘deye mühlet mi virür
G(107-7)

Sevgilinin yanağından alınan öpücük, tatlılığı ve kokusu bakımından şeftaliye benzetilmiştir:

Olur gül gül ḳaçan şeftâlular alsam ‘izârından
Bu bâġuñ meyvesi evvel irişirmiş bahârından
G(281-1)

B. KÛY (Köy, Mahalle)

1. Umumi Olarak Kûy:

Kuy; mahalle, köy, yurt, sokak. Divân şiirinde sevgilinin oturduğu yerden sıkça bahsedilir. Âşık için kûy-i yârin önemi büyüktür. Âşık daima oraya ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister. Ancak bu, imkansız gibi görünür. Bu nedenle âşık birçok yolu denemek zorunda kalır. Sabâ yeline varır, yakarır, orası hakkında bilgi alır. Sevgili kûyunda bir sultandır. Orada herkes ona muhtaçtır. Onun sultanlığında

her şey dört dörtlüktür. O kûyda asla aksayan bir şey yoktur. Âşık için orada bir dilenci olmak, dünyaya sultan olmaktan üstündür. [12]

Sevgilinin bulunduğu yer olmasından dolayı kûy Divân şiirinde önemli bir yer tutar. Âşık sevgilinin kûyunda bulunmaktan dolayı hep huzursuzdur. Çünkü orada mahallenin itleri toplanmıştır. Bu köpekler bazen oranın bekçisidir, bazen de âşığın rakîpleridir. Âşık sevgilinin yakınında bulunan her şeyi kıskanır. Bu yüzden köpekleri de kıskanır. Bir beyitte Yahyâ, senin bulunduğun yerde rakiplerin içinde beni yerden yere vurmakla canımın ve gönlümün aynası kırılır, bundan ne zevk alırsın, der. Sevgilinin bulunduğu yer ona meyil gösteren pek çok âşıkla doludur:

Beni yerden yere çalmaḳla ‘uşşâḳ içre kûyuñda
Ne añlarsın şikest olur mı mir’ât-i dil ü cânum
G(247-4)

Sevgilinin mahallesinde köpekler çok değerlidir. Gökyüzünün en üst katı ve yıldızlarla dolu kısmı senin mahallendeki köpeklere atlas ve işlemeli şal gibidir. Sevgilinin mahallesinin köpekleri bile âşığa göre çok sanşlıdır. Çünkü onlar sevgiliye çok yakındır:

Kûyuñ itine aṭlas u zer-baft şâldur
Şâhum sipihr-i a‘ẓam ile çarh-ı pür-nücûm
G(250-2)

Âşık için sevgilinin bulunduğu yere giden yol, korkulu bir yoldur. Çünkü o yolda pek çok rakiple karşılacaktır. Âh kılıcını, aşk silahını almadan yola çıkılmaz. Sevgiliye ulaşmak zordur. Bu yol da bu yüzden güçlüklerle dolu bir yoldur:

[12] İ. Pala, a.g.e, s.249

İtme ‘azîmet ey göñül kûyına tîġ-ı âhsız
Ḳorḳulu yoldur uġrama olmayıcaḳ silâḥ-ı ‘aşḳ
G(179-3)

Âşıkların sevgilinin kûyunda olmaktan başka bir çareleri yoktur. Her kıvrımı bir çengel olan saç, onları oraya çeker. Sevgilinin saçları güzel kokular saçar. Bu saçların her bir teli bir kanca gibi âşıkları sevgilinin bulunduğu yere çeker ve oraya bağlar:

Kûyuña nice çekilmez ‘âşıḳ-ı bî-çâreler
Zülf-i ‘anber-bâruñuñ her târı bir ḳullâb iken
G(271-3)

Sevgilinin bulunduğu yer, sevgilinin kokusuyla doludur. Sevgilinin saçları anber kokar. Oradan bir rüzgar geçse sevgilinin anber kokulu saçlarının havasını getirir. Bu hava da âşığın gönlünü rahatlatır:

İrişür câna râḥat kûy-ı dil-berden nesîm esse
Huṣûṣâ çîn-i zülfinden gelüp ‘anber-şemîm esse
G(304-1)

2. Kûy İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Kâbe:

Kûyun, Ka’be’ye benzetilmesi adetler ve inanışlarla ilgilidir. Ka’be tavaf edilir. Âşık da sevgilinin mahallesinin etrafında dönmektedir. Bu dönmeyi tavaf etmeye benzetmiştir. Her gönül bu yoldan geçmez diyerek, gayrı müslimlere atıfta bulunmuştur. Rakipler gayrı müslimdir:

Her dil ki degül râh-rev-i Ka‘be-i kûyuñ

Ol yolda olan serzeniş-i hârı ne bilsün

G(260-4)

b. Gülşen:

Sevgilinin bulunduğu yerin gülşene benzetilmesinin sebebi gül bahçesinde dikenin ve çer-çöpün çok bulunmasıyla ilgilidir. Âşık da bedenini sevgilinin bulunduğu yerin bir parçası olmak uğruna çöp ettiğini söylemektedir.

Eşkümi cûy-ı revân cismümi hâşâk itdüm

Gülşen-i kûyuña irdüm işümi pâk itdüm

G(249-1)

C. EŞİK VE AYAĞI TOPRAĞI

Âşık için sevgilinin ayağının tozu ve toprağı çok önemli unsurlardır. Ayağının tozu ve toprağı aşıkları birbirine düşürmektedir. Sevgilinin ayağının tozu eşiktedir. Eşik, sevgilinin kapısıdır. Kapısının girişidir. Şair sevgilinin eşiğinde de başkalarının olduğunu kendisine yer olmadığını söyler. Bu durumda o eşikten uzaklaşmadıkça gönül rahat olmayacaktır:

Ol yâr işiginde bize yer ḳomadı agyâr

Olmadı göñül terk-i diyâr eylemeyince

G(324-4)

Sevgilinin ayağının tozu müşg gibi güzel kokuludur. Rüzgar sevgilinin kokulu olan ayağının tozunu getirmektedir. Âşıklar bunu bildikleri için sabah rüzgarını beklerler ve hep bu kokuyu umarlar:

Yârüñ ayaġı tozına uġrar meger ṣabâ
Gülzâra armaġânla gelür müşg-bâr eser
G(93-2)

Ç. SÖZ

Sevgilinin sözleri bazen gönül alıcı ve aldatıcı bazen de acı vericidir. Sevgilinin sözüne güven olmaz; fakat sözleri çok tatlıdır. Tatlığının sebebi de dudaklardan dökülmesi ile ilgilidir. Bu yüzden acı söz söylese de âşıkta huzursuzluk yaratmaz:

Acı sözler niyyet eylerseñ de olmam bî-ḥużûr
Çünki eyler ol zebân ile o leblerden ṣudûr
G(54-1)

Sevgilinin sözleri şeker gibidir. Şirindir, tatlıdır, hoştur. Sevgilinin sözlerinin şeker olması aslında kulağa ve ruha hoş gelmesiyle ilgilidir. Tûtî, papağan hep konuşur. Böyle hep konuşan kuşun, sevgilinin şeker yağdıran kırmızı dudağından çıkan şirin sözlerin tatlılığından pek haberi yoktur. Aslında papağanın konuşmasında ayna ve şekerin önemi büyüktür. Papağana konuşma öğretilirken şeker yedirilir, ayna tutulur.

Şîrîn düşürür sözlerin ol la‘l-i şeker-bâr
Ṭûṭî ötüyor lezzet-i güftârı ne bilsün
G(260-3)

2. BÖLÜM

1. ÂŞIK

1. Umumi Olarak Âşık:

Divân edebiyatında âşık daima şairin kendisidir. Âşık diye bahsedilen beyitlerde şair kendinden bahseder. Âşık duygularında samimidir. Maddiyatla ilişkisi yoktur. Âşık her zaman üzüntülüdür. Acı çekmektedir. Sevgiliden iyilik bekler. Bu yüzden sevgiliden gelecek en küçük bir lütufa dahi razıdır. Sevgisinde cömert; sevgilisine karşı daima sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Sevgili ise rakiplere yüz verir, onu ihmal eder.

Âşıkların gözü yaşlıdır. Âşıkların gözünün yaşlı olmasının sebebi aşk sultanının himmetindendir. Aşk sultanının himmeti, âşıkların göz çeşmesine su getirmiştir:

Himmet-i sulṭân-ı ‘aşḳuñ ey şeh-i ‘âlî-cenâb
Çeşme-i çeşmine ‘uşşâḳuñ getürdi yine âb
G(21-1)

Âşığın gözü, gönül kanıyla doldukça gözyaşları döker. Ağlamaktan başka çaresi yoktur:

Dîde hûn-ı dille pür olduḳça eşk-i ter döker
Aġlamaḳdan ġayrı dermân bulımaz ölçer döker
G(91-1)

Âşık çaresizdir; ama yine de sevgiliye yüz çeviremez. Sevgili sinede yaralar açsa da bu, âşığın canına ferahlık verir:

Yâre açsa sîneye dil-ber gelür câna feraḥ
‘Âşıḳ-ı bî-çâreye ol yâre feṯḥ-i bâb olur
G(59-3)

Âşığa aşkın gönül delen okları, ansızın gelir. Ok, cana dokunana kadar âşık acının farkında değildir:

Cânına ṭoḳunmayınca bilmez âdem nolduġın
Tîr-i dil-dûz-ı maḥabbet şöyle nâ-peydâ gelür
G(101-3)

Âşığın bir canı vardır. Onu da almak için canan ok atar. Âşık da çaresizdir. Atılan bu okların üstüne canını atar:

‘Âşıḳuñ almaġa cânın tîr kim cânân atar
Ol hadengüñ üstine bî-çâre ‘âşıḳ cân atar
G(56-1)

Âşıklar içinde Yahyâ temiz bir avcıdır:

Ol tezerv-i hoş-hırâmı pâk ṭutmış avlamış
Var mıdur Yaḥyâ gibi ‘uşşâḳ içinde pâk-bâz
G(145-5)

Gam kılıcı ve sitem oklarıyla incinen âşık mıdır? Sevgiliden ne gelirse gelsin âşık için bir iyiliktir. Âşık için sevgilinin okları, kılıcı vazgeçilmezdir. Âşık sevgiliden gelen her şeye razıdır:

Tîr-i ġam seng-i sitemden incinen ‘âşıḳ mıdur
Dil-rübâdan her ne gelse luṭfdur ihsândur
G(53-2)

Sevgili avcıdır, âşık güçsüzdür. Âşık sevgilinin avında avlanan bir avdır:

Kemendine ṭutılur nice nâ-tüvân bulınur
Bir iki ṣaydsız ol şeh şikârdan gelmez
G(144-3)

Âşık her ne kadar isimsiz ve şöhretsiz olsa da oklarına bir ünü vardır. Sevgili de nişan eder:

‘Âşıḳ ne deñlü olsa da bî-nâm ü bî-nişân
Bir nâm ider hadengine dil-ber nişân ider
G(61-3)

Âşık, her zaman ayrılık acısı çekmektedir. Ayrılık acısı gündüzleri geceye çevirmiştir, âhının ateşiyle geceleri aydınlanmaktadır:

Şâm eyledi çün gündüzümüz ẓulmet-i hicrân
Ey şu‘le-i âhum giceyi eyleyelüm rûz
G(142-4)

2. Âşık İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Andelîb, Bülbül, Hezâr, Hezârân, Tûti:

Âşık bülbül gibi şakımaktadır. Çoğu yerde âşık için "bülbül-i şeyda" kullanılır. Aşk nameleri güzeldir. Bülbül de güzel sesli bir kuştur. Aşk namelerini söyleyen âşıktır. Bu yüzden âşık bülbüle benzetilir. Âşığın bülbüle benzetildiği beyitlerde gül de anılır. Böylece gül ile bülbül arasındaki hikayeye telmih yapılır. Bu konuda beyitler sayılamayacak kadar çoktur:

Dimâġum alışupdur nükhet-i hûbıyla şahbânuñ
Meşâm-ı bülbül-i şeydâya bûyı verd-i ra'nânuñ
G(203-1)

Bülbüller; havalar ısınmaya, güller açmaya başladığı zaman çiftleşir. Dişisi yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan erkek, ekseriyâ gün batarken başlayıp gece yarısından sonralara kadar öter.[13] Bu yüzden bülbül, şakımaktan perişan bir halde düşünür. Bir beyitte bülbül, inlemekten öylesine halsiz, perişan olmuştur; ama yine de bu görevi kimseye vermek istemez:

Başladı feryâd ü zâra bülbül-i âşüfteḥâl
Kimseye nevbet degürmez âdemi bî-zâr ider
G(103-2)

Bülbül, şakımak görevini kimseye vermez ve sabaha kadar şakır:

Bir seḥer gülzâra gelseñ 'andelîbi dinleseñ
Hayli a'lâ naġmeler eyler bülend âvâzı var
G(102-4)

[13] Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s.83

Âşık, bülbül gibi kararsızdır. Ey çılgın bülbül, şevk dolu gönle kararın, sabrın hoş gelmedi; ama güzel söyledin. Bülbül söyleyişinin güzelliği ile ele alınmıştır:

Âġâzı güzel eyledüñ ey bülbül-i şeydâ
Hoş gelmedi ammâ dil-i pür-şevḳa ḳarâruñ
G(197-3)

Bülbül, baharda şakıyan bir kuştur. Bülbülü mutlu kılan, yılda bir nevruzdur. Yeni sevgilimle geçen her gün bana nevruzdur:

‘Andelîbi yılda bir nev-rûzdur dil-şâd iden
Nev-civânumla geçen her gün baña nev-rûzdur
G(110-3)

Bülbül seher vakti ötmektedir:

Bir seḥer gülzâra gelseñ ‘andelîbi dinleseñ
Hayli a‘lâ naġmeler eyler bülend âvâzı var
G(102-4)

O güzel sevgiliyi nağme söylerken gören güllerin şahı, gül dalındakini bülbül sanır:

Naġmeler eylerken ol maḥbûb-ı zîbâyı gören
Şâh-ı gülde bir yine gelmiş gül ü bülbül ṣanur
G(67-4)

Çılgın bülbül aşk sırrını anlayandır:

Sırr-ı ‘aşḳı bülbül-i şeydâ niçün fehm itmeye
Ḳanda bir aġzı açıḳ varsa anı hem-râz ider

G(66-4)

Bülbül şakıdıkça nazlı gül fidanı salınmaktadır:

Naġmeler itdükçe bülbül gül nihâli ṣalınur
Luṭfını aña ṣabâ gûyâ ki iz‘ân itdürür

G(62-3)

Âşık bülbülü yakıp kül eden, gülün aşkıdır:

Seni bu ṣûrete ḳoyan gülüñ ‘aşḳıdur ey bülbül
Neye düşse anı yaḳup kül itmek şân-ı âteşdür

G(55-3)

Bülbülün yeri gülün yanıdır. Gülün renginin kırmızı oluşu, bülbülün yuvasının ateşten tutuşmasına neden olmuştur:

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutışmışdur
Hezâruñ itdigi feryâdlar efġân-ı âteşdür

G(55-2)

Gülün olduğu yerde bülbülün feryadı dinlenir:

Demdür ki hârdan alına dâd-ı ‘andelîb
Dîvân-ı gülde diñlene feryâd-ı ‘andelîb

G(17-1)

Bülbül her zaman kararsız bir kuştur:

Açup bâl ü perin gülşende bir yirde ḳarâr itmez
Cefâ-yı hâr ile kendin perîşân eyledi bülbül

G(213-3)

b. Tûtî:

Âşık papağana benzetilmiştir. Papağan konuşan bir kuştur. Papağana konuşma öğretilirken şeker verilir. Ayna tutulur:

Ṭûṭî nice söylerdi bu şîrîn kelimâtı
Olmasa zebânuñ aña cânâ suhan-âmûz

G(142-3)

c. Sûdâ-ger:

Âşık, aşk tüccarıdır. Gönül malını sevgiliye karşılıksız satar:

Metâ‘ın hiçe ṣatar âḳibet ṣûdâger-i ‘aşḳuñ
Bu bâzâr-ı belâdur bunda bey‘men yezîd olmaz

G(147-3)

ç. Toprak:

Âşık, meyhane köşesinde toprak olmak ister. Keşke ben meyhane köşesinde toprak olsaydım da sâki, üstüme şarap yudumunu dökseydi, der:

Kâş ol ṭoprâġ olaydum gûşe-i mey-hânede
Üstine sâḳî-i meclis cür‘a-i sâġar döker

G(91-2)

d. Gedâ:

Gedâ; dilencidir, yoksuldur. Sevgilinin padişah olarak vasıflandırılışı, âşığın sevgiliye olan bağlılığı ve düşkünlüğü, onun her isteğine boyun eğmeye hazır oluşu âşığın geda tasavvuruna neden olur:

‘Aceb şâhâne taṣvîr eylemişler naḳş-ı zîbânı
Yanınca ben gedâyı hayli dervîşâne yazmışlar
G(129-3)

e. Gerd:

Şair, kendini aşk yolunda ayaklar altında kalan bir toza benzetir:

Gözine girseñ ‘adûnuñ nola ey Yaḥyâ bugün
Sen de râh-ı ‘aşḳda pâ-mâl olan bir gerdsin
G(290-5)

3. ÂŞIĞA AİT UNSURLAR

A. GÖNÜL

1. Umumi Olarak Gönül:

Gönül, âşığın aşkının bulunduğu yerdir. Her haliyle dağılmış ve perişandır. Sevgili, gönül ülkesini fetheden bir padişahtır, bazen de gönüle gelen bir misafirdir. Sevgilinin zülüflerinin tellerinde gönül bağlıdır. Gönül bu haliyle her zaman hastadır ve hastalığının ilacı da sevgilinin dudaklarıdır. Gönül hastasının derdi sevgilinin her zaman naz yapmasından kaynaklanmaktadır.

Âşığın gönlü heveslerle doludur. Bahar rüzgarı da hoş nefeslidir. Bağa bahçeye çık ki havaların güzelliği vardır:

Dil pür-heves nesîm-i bahâr ise hoş-nefes
Çıḳ bâġa kim güzelligi vardur hevâlaruñ
G(204-3)

Gönül, dünya dertlerine düşmekten kendini hiç alamaz:

Hiç revâ mıdur ġam-ı dünyâya düşmek ey göñül
Bir kenârına irilmez baḥr pür-gird-âb iken
G(271-4)

Gönül de bülbül gibi sürekli konuşmaktadır. Gönlün feryat ve figanları, ağlayışları, inleyişleri bülbülün sesini susturmuştur.

Gül-'izârın añduḳ ey dil var ise gülzârda
Bülbüli diñletmedi feryâd ü efġanuñ senüñ
G(198-4)

Gönlün aşk yolunda ilerlemesi için temiz bir yol göstericiye ihtiyacı vardır. Ancak o zaman bütün zor işler kolaylaşacaktır:

Mürşid-i pâküñ hemân pâyına düş var ey göñül
Cümle düşvâr işleri âsân ider ana ne güc
G(35-4)

Gönül sevgilinin yanındadır. Sevgilinin yanından ayrılamaktadır. O da tıpkı âşık gibi acı çekmektedir. Âşık, sıkıntı kılıcı ile yara içinde kalsa bile sevgiliye göndermek için gönülden başka bir varlığının olmadığını söyler:

Senden özge dahı nesnem var mı yâre çekmege
Gerçi tîġ-i cevr ile pür-yâre olduñ ey göñül
G(215-3)

Gönül, vücutsuzdur; bu yüzden gezmesi kolaydır:

Künc-i çîn-i zülfi kim ṣıġmaz aña mûy-ı hayâl
Dil gibi bir bî-vücûduñ pehn-i nüzhetgâhıdur
G(81-2)

Gönül inlemektedir. İnleyen bir gönül deniz olmuştur. Sevgilinin incileri de o gönül denilen denizde bulunmaktadır:

Bir baḥr imiş ey ‘âşıḳ-ı şeydâ dil-i zâruñ
Anda bulınurmuş dür-i nâyâb-ı mahabbet
G(30-3)

Gönül gamlarla doludur. Gönül gitse bile yerine binlerce gam konulur:

Dil gitdi gerçi yirine ḳondı hezâr ġam
Biri gider biri gelür oldı belâlaruñ
G(204-2)

2. Gönül İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Mürg:

Gönül mürge benzetilmiştir. Gönlün kuşa benzetilmesinin nedeni kuş gibi uçup gitmesi ve kuş gibi avlanmasının kolay olmasıdır. Yuva bağından kurtulan gönül bir yiyecek sıkıntısıyla bela tuzağına yakalanan bir kuş gibidir:

Göñül şol mürġe döndi ḳurtulınca lâne ḳaydından
Giriftâr ola bir dâm-ı belâya dâne ḳaydından
G(291-1)

Sevgilinin gözleri ve saçları gönlü avlamak için tuzak yeri gibidir. Âşığın gönlü sevgilinin saç tellerine asılıdır:

Ḥalḳa ḥalḳa zülfi dâm u iki ḫâli iki żâġ
Mürġ-i dil ṣayd itmege beñ gösterüp kurmış duzâġ
G(170-1)

Sevgilinin gözleri de gönülü avlamak için kanatlarını açmış bir avcı kuşu gibidir:

Görenler çeşm-i mestüñ didi zîr-i ebruvânuñda
Per açmış mürġ-i dil ṣaydına bir şeh-bâzdur çeşmüñ
G(208-3)

b. Ayine:

Gönül ayna gibidir. Eğer sevgili gönül aynasını iyilikle eline alırsa, gönüldeki kederler de gidecektir:

Bir gün alur yâr ele luṭf ile
Olmasun âyîne-i dilde keder
G(46-3)

Gönül çalan sevgilinin cefa taşları ile gönül aynası yıkılır:

Seng- i cefâ ile yıḳup dil-dâr mir'ât-i dili
Yine dürüst olmaḳ diler ṣad pâre göñlüm neylesün
G(289-2)

c. Bağ:

Gönül bir bağdır. Gönül bağına rahat, huzurlu bir bahar gelmesi umudu vardır:

Gelür mi yine göñül bâġına bahâr-ı feraḥ
Virür mi bir daḫı naḫl-ı murâd bâr-ı feraḥ
G(39-1)

Şair, gönül bağında alışılmadık bir ümit gülü var mıdır, diye sorar:

Kalur mı bâġ-ı dilde bir açılmaduḳ gül-i ümmîd
Nesîm-i himmet ü iḥsânun ey şâh-ı kerîm esse
G(304-4)

ç. Seng-i hâre:

Gönül mermerden bir taşa ve demire benzetilmiştir. Her ne kadar gönül demir de mermer de olsa sevgilinin oku demire, kılıcı da taşa tesir eder:

Tîri âhenden geçer şemşîri ṭaşa kâr ider
Ṭutalum âhen yâ seng-i ḫâre olduñ ey göñül
G(215-4)

d. Âşiyân:

Âşığın gönlü yuvadır. Gönül yuvası yıkılmış ve dağınıktır. Bu yuvayı dağıtan sevgilidir:

Yıḳdı göñlüm âşiyânın yâr itdi târ u mâr
Añlamam kim şâh-bâz-ı ‘aşḳ ide anda ḳarâr
G(47-1)

e. Şehir:

Gönül bir şehre benzetilir. Padişaha benzeyen sevgili bir şehir yaratabilir ya da şehri yıkabilir:

Göñlümi yapmaḳ da yıḳmaḳ da elüñde dostum
Olur elbette ne eylerse şeh-i kişver murâd
G(42-3)

f. Cân-bâz:

Canbaz, can ile oynayan; canını tehlikeye atandır. Gönül de bir beyitte canbaza benzetilmiştir. Sevgilinin bakışları ve saçları karşısında gönül de kendini tehlikeye atar:

Zülfüñde göñül ġamzeñ ile eglenür ey mâh
Cân-bâz gibi tîġ ile oynar resen üzre
G(309-3)

g. Taht:

Gönül tahta benzetilir. Gönül tahtında padişaha benzeyen sevgili oturur:

Dil taḫtıdur ol pâdişehüñ ġayr ḳonulmaz
Ruḫsat mı olur kimseye ḥünkâr yerinde
G(366-3)

h. Mülk:

Âşık kendini viraneye benzetmiş; gönül de bir mülk, ülke olmuş:

Ma‘mûr idüp mülk-i dili yapmaduñ eski menzili
Ta‘mîre ḳâbil olmayan vîrâne mi ṣanduñ beni
G(437-2)

ı. Şîşe:

Sevgili âşığın gönlünü önce çeler, sonra da kırar. Gönül çabuk kırılabilir olma özelliğinden dolayı şişeye benzetilmiş:

Seni ṣaḳınduġum çün söylerüm luṭf eyle incitme
Ṣıyup dil şîşesini eyleme pâ-mâl sulṭânum
G(248-4)

Hele aġyâr-ı bed-ḫâhuñ ayâġın kesdi ey Yaḥyâ
Ṣıdı dil şîşesin varduḳça gerçi şâh-ı ḫûbânum
G(248-5)

i. Kays (Mecnun):

Gönül Kays’a benzetilir. Kays gibi avare, deli olması istenir:

Göñül Ḳaysveş sen de âvâre ol

Maḥabbet ḳarâr u sebât istemez

G(146-2)

j. Seyyâh:

Gönül, sevda ile Çin seyyâhı gibi olmuştur. Buna sebep de sevgilinin saçlarıdır:

Göñül zülfindeki her bir şikenden nâ-ümîd olmaz

O sevdâlar anı seyyâḥ-ı Çîn itmek ba‘îd olmaz

G(147-1)

k. Hâne:

Gönül, eve benzetilir. Sevgili, bu evi yıkar; viraneye çevirir:

Dil hânesini yıḳ ḳoma ṭaş üstüne bir ṭaş

Sen yap anı iller aña vîrâne disünler

G(92-3)

l. Ka’be:

Gönül başka başka şekiller istemez, kabeye puthane demek layık değildir, diyerek Yahyâ gönlünü ka’beye benzetmiştir:

Göñlüñde senüñ ġayr u sivâ ṣûreti neyler

Lâyıḳ mı bu kim Ka‘beye büt-hâne disünler

G(92-4)

m. Hum:

Hum, küptür. Gönül küpü yine gönülde mayalanmış, içinde bir parça aşk olsa; bir neşe verir ki iniltilerim şehri tutar:

Hum-ı dil mâyelenmiş dilde bir cüz'ice 'âşḳ olsa
Virür bir neşve kim şehri ṭutar feryâd u efġânum
G(248-3)

n. Gemi:

Aşk denizinin bela dalgalarıyla, âşığın gemiye benzeyen gönlü mücadele eder:

Bu emvâc-ı belâ içre bulınca sâḥil-i cûdı
Mekân-ı keşti-i dil geh firâz u geh nişîb oldı
G(393-3)

o. Şebnem:

Âşığın gönlü sevgilinin gülen dudaklarına bir çiy tanesi gibi düşer:

Şeb-nem gibi dil ġonce-i handânuña düşdi
Yûsuf gibi cân çâh-ı zenahdânuña düşdi
G(425-1)

ö. Üftâde:

Âşığın gönlü düşkündür, çaresizdir. Gölge gibi sevgilinin yanına düşer:

Her nire ki ‘azm eyledüñ ey serv-i revânum

Sâyeñ gibi üftâde göñül yanuña düşdi

G(425-3)

B. TEN, CİSM (Beden):

1. Umumi Olarak Ten, Cism:

Âşığın bedeni zayıflığı, rengi ve perişan haliyle konu edilmiştir. Sevgilinin cefaları neticesiyle beden perişan haldedir. Sevgilinin ayakları altındaki toprak ve zulüm oklarının hedefi olmuştur, paramparçadır. Âşığın teni, aşk hastalığına yakalandığı için sarıdır. Şiirlerde çoğunlukla değersiz olarak görülür.

Sıkıntının gülbahçesinde taneleri çok olan sümbüller açılmıştır. Tane tuzaklarda kullanılmaktadır. Her elif harfi bu sümbüller gibidir. Aynı zamanda elifler şekil olarak yaraya da benzetilir. Âşığın teninde sevgilinin eziyetiyle yaralar açılmıştır. Bu yaraların her biri bir elif harfi gibidir. :

Açılmış gülşen-i miḥnetde bir pür-dâne sünbüldür

Nişân-ı seng-i cevrüñle tenümde her elif yer yer

G(45-2)

Ayrılık oku ile tenimde yaralar oluşturur. Ey şeh, ölümlü olandan rakip yaralanır, incinir:

Tenine yâre urup tîġ-i hicr ile Yaḥyâ

Şehâ ölümlük olaldan raḳib olur mecrûḥ

G(38-5)

Ayrılık oklarıyla tenim parça parça olmuştur. Ey sevgili, içimin derdi böylece açıklanmış olur:

Olursa tîġ-i firâḳıyla şerḥa şerḥa tenüm
Nigâra derd-i derûnum olup durur meşrûḥ
G(38-4)

2. Ten, Cism İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Ber (Toprak):

Âşığın teni, değersizliği bakımından toprağa benzetilmiştir. Aşkta aşığın teni toprak olmuştur. Gözyaşları bu tene zarar veremez; çünkü kara ve denizlerin bekçisi Hızır ve İlyas vardır. Âşığın gözyaşları ile İlyas ve deniz arasında tenasüp yapılmış; âşığın toprak olmuş teniyle Hızr ve toprak arasında tenasüp yapılmıştır:

Sirişkümle ten-i hâküme ‘aşḳuñda żarar gelmez
Maḥabbet Hıżr ı İlyâs’ı ki dâ’im baḥr u ber gözler
G(121-5)

b. Pervâne:

Âşığın teni pervane gibi sürekli ateşin yanında yanmalıdır. Ten, vücut pervane gibi aşkın ateşinde yanmayınca bu dünyada sen o güzellik mumuna kavuşamazsın:

Pervâne gibi yanmayıcaḳ nâr-ı ‘aşḳa ten
Ol şem‘-i ḥüsne vaṣl olımazsın cihânda sen
G(264-1)

c. Câme:

Ten bir elbiseye benzetilmiştir. İçinde güçsüz bir can vardır:

Câme-i tenden ṣıḳıldı şimdi cân-ı nâ-tüvân
Hil‘at-i in‘âm-ı halḳı kendüye eyler mi bâr
G(47-3)

ç. Kafes:

Cisim bir kafese benzetilmiştir. Bu hayalde gönül bülbüldür. Âşığın yaralarını gördükçe feryad figan eylemektedir:

Dil degüldür ḳafes-i cismüme bülbül ḳodılar
Daġlar añlamañuz yer yer ana gül ḳodılar
G(98-1)

d. Gubâr:

Âşığın güçsüz, zayıf bedeni sevgilinin yolunun tozu olmuştur:

Gözine girmek ḥasûduñ nicolur seyr idesin
Cism-i zârum reh-güzârında ġubâr olsun hele
G(315-3)

e. Lale:

Âşığın teni laleye benzetilmiştir. Lale gibi o da paramparçadır:

Âşikâr itmege dâġ-ı dili emr eyledi ‘aşḳ
Lâleveş bir nice yerden tenümi çâk itdüm
G(249-3)

f. Erguvân:

Âşığın cismi baştan ayağa kadar kanlı yaşlar içindedir. Bu yaşlar damla damladır. Onun bu halini görenler, dert ve sıkıntı gül bahçesinin erguvan fidanıdır, derler:

Ser-â-pâ ḳaṭre ḳaṭre ḳanlu yaş ile gören cismüm
Nihâl-i erġuvân-ı gülsitân-ı derd ü miḥnet der
G(45-4)

Âşığın teni erguvan şeklinde olmalıdır:

Erġuvân şekline döndür tenüm ey dîde benüm
Nahl-i miḥnetdür aña şu yerine ḳan yürisün
G(292-2)

C. CAN:

1. Umumi Olarak Can:

İnsanı hayatta tutan en önemli unsur candır. Âşığın da sahip olduğu en önemli varlıktır. Sevgilinin âşığa verdiği sıkıntıların ilk hedeflerinden biri de candır. Âşık canını sevgili için vermekte hiç tereddüt etmez. Hatta canını sevgiliye verebildiği ölçüde aşkının kıymeti artar. Can hastadır, öldü ölecek gibidir.

Canın gelmesi, ayrılık hastasının yürümesi için şarabın sunulması gerekmektedir:

Eli ayaġı yolıña ṭuta mey şun sâḳi
Dir iseñ cânı gelüp haste-i hicrân yürisün
G(292-3)

Çılgın can, haberli okları bekler:

Seni özler gelür ey cân-ı şeydâ tîr-i âgâh ol
Çıḳ istiḳbâline ta‘ẓîm u ikrâm eyle yer göster
G(96-2)

2. Cân İle İlgili Benzetme Unsurları:

Yûsuf:

Yûsuf, İsrâiloğullarından Hz. Ya'kub'un oğlu olup kardeşleri tarafından kuyuya atılmıştır. Mısır'da köle diye satılan, sahibinin karısı Zelîha'nın sevgisine karşılık göstermediği için zindana atılan, Mısır hükümdârının rüyasını yormakla zindandan çıkıp Mısır'ın idaresini ele alan meşhur peygamber.[14] Yahyâ da bir beyitte canının, sevgilinin çene çukuruna düşüşünü Yusuf'un kuyuya düşüşüne benzetir:

Şeb-nem gibi dil ġonce-i handanuña düşdi
Yûsuf gibi cân çâh-ı zenahdânuña düşdi
G(425-1)

Ç. RUH (Yanak):

Âşığın yüz ve yanaklarının en önemli özelliği sarı olmasıdır. Bu, âşığın çektiği eziyet ve sevgiliye duyduğu özlem nedeniyle daima hasta olmasıyla ilgilidir.

Aşk muhabbet pazarıdır, aşk pazarında sarı yüzün pek itibarı yoktur. Ancak, aşkın sırma çekeni olursa iş farklıdır:

[14] F. Devellioğlu, a.g.e, s.1162

Bâzâr-ı maḥabbetde ruh-ı zerde baḳılmaz

Tâ ṣırma-keş-i ‘aşḳı ‘ayâr eylemeyince

G(324-5)

Sonbahar yaprakları da âşığın yüzü gibi sarıdır:

Rûy-ı ‘âşıḳ gibi ey berg-i hazân kim zerdsin

Var ise ol nahl-i bâġ-ı ḥüsn içün pür-derdsin

G(290-1)

Zaferân rengi, safran rengidir, safran sarısıdır. Âşığın yanakları da zaferân rengindedir:

Rûy-ı ‘âşıḳ za‘ferân-renk olduġınuñ vechi bu

La‘line şîrînlik yazar o haṭṭ-ı müşk-bû

G(301-3)

D. GÖZ:

Âşığın gözü daima sevgilinin olduğu yeri gözler. Âşığın gözü genellikle gözyaşı ile birlikte verilir. Âşığın gözleri sürekli sevgilinin yanaklarına bakar. Bu hayalde gözler pencere olarak düşünülür:

Hemîşe merdüm-i çeşmüm ‘izâr-ı yâra baḳar

Gözüm o penceredür ṣaḥn-ı lâlezâra baḳar

G(72-1)

E. GÖZYAŞI:

Âşıkla ilgili önemli tasavvurlardan biri gözyaşıdır. Gözyaşı gönülden gelir, gönüldeki sırların ortaya çıkmasına sebep olur. En belirgin özelliği kanlı oluşu dökülüp saçılmasıdır. Tane tane dökülüşüyle ilgili olarak bazen inciye bazen de çokluğu nedeniyle sele benzetilebilir.

Âşığın gözyaşları kan arasında akar. Bu damlalar mercan tespihlerin arasındaki inci taneleri gibidir:

Her ḳaṭre-i eşküm ki aḳar ḳan arasında
Lü'lü' gibidür subḥa-i mercân arasında
G(308-1)

Âşık, sevgiliye gözyaşlarını akıtmamasını söyler. Sarı yüzüm üzerine gözyaşlarımı akıtma; çünkü sonbahar suyundan çekinmek gerekir, der. Burada gözyaşlarının çokluğundan bahsedilmiştir:

Rûḫsâr-ı zerdüm üzre aḳıtma eşk-i çeşmüm
Şâhum ḥaẕer gerekdür faṣl-ı ḫazân ṣuyından
G(299-4)

Âşığın gözyaşları ırmak gibidir. Âşığın gözyaşları serv olan sevgilinin ayaklarının dibinden akar. Âşık bu yollardan sevgiliye ulaşacağını düşünür. Servi boyun için her tarafa bu layıktır, der:

Cûy-ı eşküm serv-ḳaddüñçün ḳo aḳsun sû-be-sû
Bûtsân-ı kûyuñ arayı ṭolansun kû-be-kû
G(302-1)

Gözyaşları ırmak olmuştur. Sevgiliye kavuşmak arzusu vardır:

Eşkümi cûy-ı revân cismümi hâşâk itdüm
Gülşen-i kûyuña irdüm işümü pâk itdüm
G(249-1)

F. BOY:

Âşığın boyu genellikle eğri, iki kat verilir. Bunun sebebi sevgiliye duyduğu mihnet yükündendir. Âşığın boyu iki büklümdür. Hilal gibidir. Hilal, seher vakti görünür. Âşık da seher vakti görünür:

Hamîde ḳâmetüme bir baḳar yoḳ ey Yaḥyâ
Felek beni şu hilâl itdi kim seḥer görinür
G(126-5)

Âşığın boyunu büken sevgilinin saçlarıdır:

Anuñ her târı nice ‘âşıḳuñ ḳaddini bükmişdür
Ne añlarsın dilâ bî-câ mıdur zülfindeki hamlar
G(115-3)

Yahyâ’nın gözleri ağlamaktan beyazlaşmış, boyu da lam harfi gibi iki büklüm oldu:

Çeşmi aġardı aġlamadan ḳaddi oldı lâm
Yaḥyâ’yı tâzeler ġam ile pîr itdiler
G(65-5)

Âşığın boyu "yâ" harfi gibi iki büklüm olmuştur. Onu ok gibi dışarı atmak uygun değildir:

Ham itdüñüzdi ḳâmet-i Yaḥyâ'yı yâ gibi
Lâyıḳ mı tîrveş anı yâbâna atmañuz
G(143-5)

G. SİNE:

1. Umumi Olarak Sine:

Göğüs, koyun, kalp, bağır. Divân şiirinde sîne duyguların algılandığı yer olarak düşünülür. Hayati olarak önem taşıyan azaların sînede bulunması mecaz-ı mürsel yoluyla kalp yerine kullanılmasına yol açmıştır. Acı, ıstırap, heyecan burada hissedilir. Sevgilinin göz ve gamze okları orayı yaralar. Dağlama yaraları, diken ve taş yaraları orada açılır. Âşığın bağrı bir pîrehendir. Hatta kanlı ve yaralı olur. Sînenin kanlı oluşunda hüsn-i ta'lîl yapılır. Zira yürek zaten kan ile doludur. Bunun nedeni ise sevgilinin dudaklarıdır. Âşık sînesinde sevgilinin okunu, aşkını, saçını saklar. [15]

Divân şiirinde âşık daima yaralıdır. Sevgilinin gamzesi, kaşları, kirpikleri, ayrılığı, rakipler vs. bir çok nedenle yaralanan âşık bunları bazen ok, bazen de kılıç ve hançer olarak hisseder. Âşığın yüreğini dağlayan unsurlar âşık için sevgilinin ona bağışıdır. Âşık yaralı olmaktan memnundur. Yara daima tazedir, kanlıdır, kanaması devamlıdır.

Baharın gelmesiyle birlikte gonca güller açılır. Divân edebiyatında güllerin açılması nedeniyle baharın geldiği düşünülür. Bir beyitte şair güllerin açılmasıyla

[15] İ. Pala, a.g.e, s.354

birlikte sevgilinin hançer gibi bakışlarının sinesinde yaralar açtığından söz etmektedir:

Diktiler her yâre kim sînemde açdı hançerüñ
Seyrine gel bâġ-ı miḥnetde açılmış güllerüñ
G(196-1)

Kan dökücü bakışların çıplak sineye çıkınca yeni yetişmiş güller dükkana çıkmış gibi olur:

Ḳanlu peykânı ki bu sîne-i ‘üryâna çıḳa
Beñzer ol ġonce-i nev-resteye dükkâna çıḳa
G(330-1)

Sevgili âşığın bağrını bir mum gibi eritmektedir:

Baġrınuñ yaġın eritdi ṣubḥa dek aḳıtdı dem‘
Yâr öñünde çok tenezzül eyledi dün gice şem‘
G(169-1)

Sevgili, âşığın sinesine yaralar açarak onun canını, içini ferahlatır:

Yâre açsa sîneye dil-ber gelür câna feraḥ
‘Âşıḳ-ı bî-çâreye ol yâre feṯḥ-i bâb olur
G(59-3)

Bir beyitte âşığın sinesi bağa benzetilmiştir. Sevgilinin bakışlarındaki oklar, ilkbahar rüzgarına benzer. İlkbaharın gelişiyle açılan kırmızı güller âşığın sinesinde yaralar açar:

Nesîm-i nev-bahârî gibi geçdi nâvek-i dil-ber
Açıldı sînemüñ bâġında yer yer ḳırmızı güller
G(45-1)

Sevgilinin attığı oklar, âşığın bedenini delip geçse de âşığa gam vermez. Âşığın sinesi güzellik sultanının oklarının yoludur:

Dâ'imâ tenden geçerse câna tîri ġam degül
Ṣadr-ı sîne nâvek-i sulṭân-ı ḥüsnüñ yolıdur
G(117-2)

Sine, parçalanmıştır; yaralıdır. Ama bundan dolayı huzursuzluk duymaz:

Bu tengnâ-yı ġamdan ider cânımuz halâṣ
Cân virmeye mi sîne-i mecrûḥı yâre ne
(328-2)

2. Sine İle İlgili Benzetme Unsurları:

a. Sadef, Lülü:

Sadef incinin kabuğu, inciyi yapan kısımdır. Sadef daha çok Hind ve Çin denizlerinde bulunurmuş. Sevgilinin göğsü sürekli kapalı olmasından dolayı sadefe benzetilir:

Çâk çâk eyler ise sîneñi yâr incinme
Pâre pâre olıcaḳ ḳâbil olur kâra ṣadef
G(171-3)

b. Levha:

Bir beyitte sine, levhaya benzetilmiştir. Sevgilinin elif harfini andıran boyu levhaya benzeyen sinede elif yazar. Gözyaşları dökülür, durmaz; ama o levha yine de temizlenmez:

Bir elif yazdı hayâl-i ḳaddi levḥ-i sînede
Dîde ṭurmaz yaş döker itmez ḳabûl-i şüst ü şû
(301-4)

SONUÇ

"Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar" konulu bu çalışmada Hasan Kavruk tarafından hazırlanan Şeyhülislâm Yahyâ Divanı'ndaki 450 gazel, şairin âşık ve sevgiliyi ele alışı açısından incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

Şeyhülislâm Yahyâ'da âşık, sevgili uğruna her zaman acı çeken, bu acıdan zevk duyan, gözyaşı dökendir. Gözyaşları adeta ırmak olmuştur. Sevgiliye ulaşmak uğruna âşığın çektiği tüm sıkıntılar onun için iyiliktir. Âşık, sevgilinin avıdır ve sevgilinin onu avlamasını bekler. Gönül kuşu çok çabuk avlanır. Şairin gazellerinde âşık sürekli bülbül gibi inlemektedir. Âşığın bülbül olarak geçtiği beyitlerde sevgili gül olmuştur. Âşık bülbülü yakıp kül eden, gülün aşkıdır. Âşığın gönlü daima sevgilinin yanındadır. Bazen bu gönül bir tahta benzetilmiştir. Padişaha benzeyen sevgili bu gönül tahtında oturur. Bazen de âşığın gönlü inleyen bir deniz gibidir ve içinde sevgilinin incilerini barındırır. Âşığın teniyse pervane gibi sürekli ateşin yanında yanmaktadır. Aynı zamanda âşığın mum gibi eridiği görülür.

Şair âşığı Kays'a benzetmiştir. Bu telmih ile âşığın sevgili uğruna deliye döndüğünü hatırlatır. Böylece Kays'ın aşkıyla diğer âşıklar arasındaki farkı ortaya koyar.

Şairin gazellerinde sevgili âşığa eziyet etmekten zevk duyar. Sevgili taş kalplidir. Âşığa eziyet etmekten zevk duyar. Sevgili bülbülün gönlünü çalan bir güldür. Sevgili bir avcıdır. Âşığı tuzağına düşürür. Bazen de güneş gibi parlayarak âşığın cama benzeyen canına tesir eder. Buna rağmen bir bakışıyla âşığa bin can da verebilir.

Bir din adamı olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın bazı beyitleri dikkat çekicidir. Toprak olmak ve şarap ile yıkanmak ister. Bu şarabı onun üzerine sevgili olan sakinin dökmesini ister. Bu beyitlerin dönemin baskısına bir tepki özelliği taşıdığı düşünülebilir.

Mescidde riyâ-pîşeler etsin ḳo riyayı
Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî
G(432-1)

Bu beyit onun en dikkat çekici beyitlerinden biridir. Nitekim bu beyit nedeniyle kafirlikle suçlanmıştır. Oysaki Şeyhülislâm Yahyâ şarabın içildiği yer olan meyhanede âşıkların sarhoşluğun etkisiyle bütün sırları ortaya döktüklerini, riyakarlığın olmadığını söylemektedir. Meyhaneyi överken mescide gösteriş yapmak için gidenleri de ikiyüzlülükle suçlamaktadır.

Ṣun sâġarı sâḳî baña mestâne disünler
Uṣlanmadı gitdi gör o dîvâne disünler
G(92-1)

Şairin sanatlara düşkün olmadığını âşıkane, kalenderane, rindâne, zaman zaman şûh bir edası olduğunu söylebiliriz.

Şairin kendi dönemi içinde şiir geleneğine uyarak farklı hayallerle divan şiiri geliştirdiği görülmektedir. Zamanın şairleri (Nef'î, Nâ'ilî-i Kadîm) tarafından övgüler alması onun şiire yenilikler kattığının, usta bir şair olduğunun ispatıdır. Bâkî ve Nedim'e de etkisinin büyük olması bu sebeplerdendir.

Şeyhülislâm Yahyâ'da âşığın, "Andelîb, bülbül, hezâr, hezârân, tûti, mürg, sûdâ-ger, toprak, gubâr, gedâ, Kays, pervâne, mum" olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Sevgili ise "Sâkî, pâdişah, şâh, şeh, sultan, âhû, tezerv, gül, gonca-i

ra'na, mâh, meh, meh-likâ, âfitâb, hurşîd, hurşîd-i sa'âdet, mihr, perî" olarak tasavvur edilmiştir.

Çalışmamızda âşık ve sevgiliden elde edilen sonuçlar ışığında, çağının gerçek gazel ustalarından biri olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın dilinin temiz, söyleyişinin zarif ve hayal bakımından zengin olduğu görülmektedir. Bir devlet adamı olarak günlük zevkleri, duyguları, aşkları, samimi bir eda ile işleyerek kendinden sonraki divan şairlerine örnek olmayı başarabilmiş bir gazel ustasıdır.

KAYNAKÇA:

Akün, Ömer Faruk, "Divân Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994

Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyâtı Tarihi*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001

Bilkan, Ali Fuat, "Şeyhülislâm Şairlerin Gönül Macerası", *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, L&M Yayınları, İstanbul, 2006

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999

Ertem, Rekin, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995

Faik Reşat, *Eslaf*, Tercüman Gazetesi Yayınları

Gibb, Elias John Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

İsen, Mustafa; Macit, Muhsin; Horata, Osman; Kılıç, Filiz; Aksoyak, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003

İpekten, Haluk; İsen, Mustafa; Toparlı, Recep; Okçu, Naci; Karabey, Turgut, *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988

Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001

Levend, Agâh Sırrı, *Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984

Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Metinler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003

Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, Hazırlayan: Kurnaz Cemal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986

Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009

Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999

……., *Divân Edebiyatı*, L&M Yayınları, Ankara, 1995

……., *Müstesna Gazeller*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005

Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*,Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004

Sefercioğlu, Mustafa Nejat, *Nev'î Divânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Serdaroğlu, Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divânı*, İsam Yayınları, İstanbul, 2006

Şemsettin Sami, *Kâmus-i Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009

Tahir ül Mevlevi, *Edebiyat Lugatı*, Hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973

Tahran, Ali Nihat, *Şeyhî Divânı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001

Yontar, M. Hanefi, *Kadı Burhâneddin Divânı'nın Tahlili*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süreyya A. Beyzadeoğlu, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne, 1995